

ANTE GLAVIČIĆ

**PREGLED STAROKRŠĆANSKE I SREDNJOVJEKOVNE
BAŠTINE LIKE, PODGORJA I GRADA SENJA**

Ante Glavičić

UDK: 726.5.033(497.5-37 Senj)"8/11"

904:72.04(497.5)"8/11"

Izvorni znanstveni članak

Ur.: 2003-11-15

Na temelju vlastitih istraživanja i opažanja na terenu te podataka iz povijesnih pisanih vrela i znanstvene literature autor u radu obrađuje cjelokupnu poznatu starokršćansku i ranosrednjovjekovnu baštinu na prostoru Like, Podgorja i grada Senja. Rad je podijelio na tri dijela. U prvom dijelu donosi podatke o crkvama i samostanima u gradu Senju i bližjoj okolini te sakralnim objektima i naseljima u Podgorju (od Sv. Jurja do Starigrada Paklenice), a vrlo detaljno obrađuje starohrvatske lokalitete u Gackoj dolini, Lici i Krbavi, gdje se na dominantnim položajima tijekom srednjeg vijeka nalaze utvrđeni dvorovi koji su središta znamenitih starohrvatskih rodova Gušića, Kurjakovića, Tolimirovića, Mogorovića i dr. Dokumentirajući postojeće stanje, autor zaključuje da su u ovim žarištima hrvatske kulture i župskim središtima bile izgrađene ranoromaničke i romaničke crkve, koje su do danas posve razrušene ili samo stoje njihovi skromni ostatci, a poznate su uglavnom po predaji (nazivi "Crkvina"), jer prijeko potrebna arheološka istraživanja nisu izvršena. U drugom dijelu rada autor znanstvenu pozornost usmjerava na nalaze starohrvatske materijalne kulture. Opisujući nalaze i navodeći lokalitete na kojima su nađeni, autor upozorava da većina starohrvatskih grobalja koja se formiraju oko crkava nisu istražena. U trećem dijelu autor je opisao nalaze ulomaka kamenoga crkvenog namještaja ukrašenih osebujnom starohrvatskom pleternom ornamentikom. U gradu Senju pronađena su i tri starokršćanska ulomka, značajan je nedavno u "Plavoj vili" pronađen ulomak pletera s kraja 11. st. i osobito Senjska glagoljska ploča, tj. ulomci pluteja oltarne pregrade vjerojatno iz crkve sv. Jurja, čiji su temeljni ostatci pronađeni pri restauraciji tvrđave Nehaj. Dalje se opisuju ulomak pletera s motivom "osmice", koji je navodno nađen u Karlobagu, i ulomci pletera iz crkve sv. Petra u Starigradu Paklenici. Na prostoru Like ulomci pletera nađeni su u Smiljanu, Mogoriću, Volaricama i Pavlovcu. Autor ih opisuje, datira u razdoblje od 9. do 11. st., a zbog analogija koje u stilskom i umjetničkom pogledu imaju s nalazima pletera na prostoru Dalmatinske Hrvatske drži ih posebno značajnim, jer uz ostale nalaze dokazuju da se na prostoru Like razvijala starohrvatska umjetnost i kultura, samo nije primjereno svome značenju i istražena.

Rad prof. Ante Glavičića ostao je u rukopisu, ali zbog znanstvene važnosti i dokumentacijske vrijednosti objavljujemo ovu arheološku i povijesnu "vizitaciju" dijela kulturne baštine grada Senja, Podgorja i Like, da bude poticaj, kako sâm kaže, mladim znanstvenicima da nastave ondje gdje su stali on i njegove kolege.

U pretpovijesno doba na području današnjega grada Senja, Brinja, Modruša, Otočca, Kosinja, Perušića, Gospića, Udbine, Korenice i Plitvica, te čitavog velebitskog Podgorja obitavalo je veliko "ilirsko" pleme Japoda, a uz obalu dijelom i Liburni. Sredinom 4. st. pr. Kr. poradi novih političko-gospodarskih prilika čitav kraj uz morsku obalu dolazi pod dominaciju Liburna, do tada južnih susjeda Japoda. Na tom prostranom području unutar plemenskih međa razvijala su se gospodarska i društvena središta, evidentirana na više od stotinjak velikih i manjih gradinskih naselja, koja tijekom 2./1. st. pr. Kr. postaju sastavni dio provincije Ilirika, a zatim Dalmacije. Od konca 1. st. pr. Kr. počinje sustavna romanizacija čitavog prostora stare Japodije, odnosno Liburnije. Dolazi do gospodarskog napretka i osobitu važnost dobivaju stara vodeća ilirska naselja: *Senia* – Senj, *Lopsica* – Sveti Juraj, *Ortopola* – Stinica, *Vegium* – Karlobag, *Argyrum* – Starigrad Paklenica, *Monetium* – Staro Brinje, *Metullum* – Čakovac kod Josipdola, *Avendo* – Brlog (Kompolje), *Arupium* – Otočac, *Tesleum* – Kosinj, *Epidotium* – Kvarter, *Ancus* – Široka Kula, *Ausancallio* – Medak (Počitelj).

Političke, gospodarske i ostale promjene koje donosi rimska vlast nisu imale preveliki utjecaj na duhovni život, materijalnu kulturu i način gospodarenja u veoma konzervativnoj autohtonoj sredini, čije će se stečevine u znatnom obliku prenositi na starohrvatsko doseljeno pučanstvo početkom 7. stoljeća.

Tijekom antike na ovim romaniziranim japodsko-liburnskim prostorima evidentirano je, uz autohtone, postojanje novih rimskih, pretežito orijentalnih, kultova: boga Mitre, Velike Majke (*Magna Mater*), Serapisa, Jupitera (*Dolichenus*), Libera, Dijane, itd. S tog prostora za sada nemamo osobitih svjedočanstava u kasnoj antici afirmirane nove kršćanske vjere, čija je postojanost uveliko zasvjedočena na susjednim otocima Pagu, Rabu, Krku i Cresu. Za sada skromne dokaze o ranom kršćanstvu nalazimo samo u Seniji, i to koncem 4. i u 5. st.,¹ a vjerojatno i u značajnijim središtima zaleđa postoje kršćanske zajednice i izgrađeni crkveni objekti, ali su oni nastali tijekom seobe naroda (6./7. st.) doseljenjem starih Hrvata, koji donose svoju iskonsku zakarpatsku religiju i svjetonazore. Od doseljenja pa do početka 9. st. ne znamo ništa o staroj hrvatskoj poganskoj vjeri, običajima, sakralnim i kulturnim građevinama.

Prvo svjedočanstvo o nekoj vojno-političkoj organizaciji na području Like i Hrvatskog primorja (teritorij Liburnije) potječe iz konca 8./9. st., kada su

---

¹ A. GLAVIČIĆ, 1981-1982, 73-77; M. GLAVIČIĆ, 1993, 19; D. NEKIĆ, 1997, 32-34; R. STARAC, 1999, 85; N. CAMBI, 2001, 11.

Hrvati uz pomoć Franaka slomili avarsku moć i kada se pojavljuju kao savez plemena pod vrhovništvom svojih prvih poglavara: Borne, kneza Gačana (*Bornae ducis Guduscanorum*, kasnije *dux Dalmatiae atque Liburniae*),² i Ljudevita, kneza Posavske Hrvatske.

U to vrijeme sigurno je da su stari dalmatinski a još i više posavski Hrvati velikim dijelom "pogani" (početkom 821. na franačkom državnom saboru odlučeno je da se ponovno u ljeto pošalje vojska koja će uništiti "polja nevjernika"). Njihove starješine župani i knezovi zbog franačkih ili bizantskih interesa, vlastita prestiža ali i određene neovisnosti, osobito oslobođenjem od avarskog gospodstva, međusobno ratuju do iznemoglosti. Ne znamo prave razloge tih međusobnih sukoba, a prvih poznatih hrvatskih bratoubilačkih ratova između Borne i Ljudevita. Očito je da je Borna bio više sklon Francima, a Ljudevit Bizantu. Poslije smrti knezova Borne 821. i Ljudevita 823. o ovim hrvatskim krajevima sve do sredine 10. st. nemamo spomena u pisanim vrelima.³ Nešto više je to područje poznato kroz slučajne arheološke nalaze oružja i nakita.

Druga pisana vijest o ovim našim krajevima nalazi se u spomenu cara Konstatina Porfirogeneta, koji navodi da ovim krajevima Like, Krbave, Gacke (slobodno dodajem i Bužana i Podgorja sa Senjom) u ime hrvatskog kralja upravlja ban.

Isto tako ovi se krajevi spominju u povelji hrvatskoga kralja Petra Krešimira, koji "tobože" daje na upravljanje rapskoj crkvi neke župe pod Velebitom.⁴ Te privilegije rapskoj crkvi potvrdio je hrvatsko-ugarski kralj Koloman 1111.⁵ I na Bašćanskoj ploči iz konca 11. st.,⁶ a prema Margetiću iz godine 1105.,⁷ spominje se Desila, župan Like, i Priba, njegov brat. Ovi se krajevi, poimenično grad Senj, spominju 1096., kada Križari preko Sklavinije, Hrvatskog primorja, Like i dalje kroz unutrašnjost sve do Skrada prolaze u Svetu zemlju.⁸

² V. KLAIĆ, 1972, 61; N. KLAIĆ, 1974, 119-120; G. NOVAK, 1944, 96.

³ N. KLAIĆ, 1990, 50-51, 46, bilj. 25.

⁴ N. KLAIĆ, 1974, 119.

⁵ N. KLAIĆ, 1988, 62-64.

⁶ B. FUČIĆ, 1982, 50; N. KLAIĆ, 1988, 28.

⁷ L. MARGETIĆ, 1977, 77. (2. transliteracija)

⁸ Ž. RAPANIĆ, 1993, 18. i 20. Ovdje je važno istaknuti koji je to put s kojim su križari 1096. došli od zapada Venecije, Akvileje, Tarsatike (Rijeka) preko Senja dalje na jug sve do Skrada i prevalili preko 700 km udaljenosti za svega 40 dana. Isto tako bitno je razumjeti razloge kretanja lošim cestama i podalje važnijih gradova (Senja, Zadra, Splita, Dubrovnika) na hrvatskoj obali. Mislim da je stari rimski i kasnoantički put vodio kroz one krajeve gdje je usput bilo još uvijek podosta ispaše za velik broj konja i druge tegleće stoke. Ujedno da se izbjegniju prijelazi

Iz te daleke ličko-podgorske i senjske srednjovjekovne prošlosti pronađen je, za naše prilike, značajan broj ulomaka, ostataka nekih cjelina, pleterne plastike koju datiramo u vremensko razdoblje od 9. do 12. st. Na taj način saznajemo o izgradnji malih ali i većih starohrvatskih crkava sukladnih onom vremenu i potrebama novog bogoslužja koje se od sredine 9. st. ustalilo na ovim prostorima.⁹ Svi ti pronađeni pleterni ulomci, bez obzira na njihov broj, svjedoče o prvom graditeljstvu Hrvata ali i kristijanizaciji koja je zahvatila sve staleže i život naroda. Misli se da je pokrštenje u ove naše krajeve dolazilo prvo s obližnjih otoka koji su tada bili pod bizantskom upravom. Crkvenu jurisdikciju nad ovim krajevima imale su otočne biskupije sve do 1154., odnosno 1185., kada su osnovane senjska i krbavska biskupija. Nema sumnje da je kristijanizacija dolazila sa sjeverozapada iz grada Akvileje, s teritorija franačkog carstva u doba careva Karla Velikog i njegova sina Ljudevita Pobožnog.

U ovome prilogu po vlastitoj prosudbi navodim samo značajnije i najstarije starohrvatske crkve (*crkvine*) za koje imamo potvrde da su postojale u vremenu od početka 9. do sredine 13. st. kao evidentna svjedočanstva kristijanizacije ovoga područja, koje je tada bilo izolirano od središnjih crkvenih i političkih vlasti.¹⁰ Navodim do sada evidentirane i poznate mi pleterne ukrase koji

---

preko većih rijeka, gdje je to bilo moguće, te osiguraju prehrana vojske i pratnje. Križari su se morali kretati komunikacijom poviše Trsta, preko Buzeta, Učke, Grobničkog polja, Vinodola, poviše Ledenica, Vrataruše – Krivoga Puta, preko Vratnika, Žute Lokve, Rapain-Klanca, Vrhovina-Turjanskoga, Široke Kule, Mogoriča, Počitelja, Lovinca, Gračaca sve do Knina i dalje na jug.

⁹ S. PAVIČIĆ, 1962, 5-316. Autor meritorno, kao nitko do danas, detaljno i slikovito iznosi prošlost čitave Like prema shvaćanju cjelokupne teritorijalnosti nekada i danas. Iznosi prošlost na temelju vjerodostojne građe i kritičnosti, te zemljopisnih spoznaja. Navodi gotovo dvije stotine položaja koji se odnose na stare crkve, kapele i samostane uz njih i na oko 100 utvrđenih većih i manjih naselja, kastruma, kula – gradina što može biti predmet jedne posebne rasprave i rekognosciranja terena. Uz S. Pavičića važno je istaknuti istraživanja i lokacije brojnih spomenika sakralne arhitekture koje je izvršila A. Horvat u svom malom ali vrijednom i konciznom radu "Srednjovjekovna sakralna umjetnost Like" (1974.), gdje navodi više od 85 evidentnih sakralnih građevina, a uz njih i veći broj srednjovjekovnih groblja s nadgrobnicama. Ovdje je bitno dodati istraživanja i objavljivanja povijesne građe R. Horvata, koji navodi veliki broj gradina, naselja, crkava i drugih spomenika koje kasnije spominju i S. Pavičić i A. Horvat, ali i drugi istraživači.

¹⁰ Značajni doprinos rasvjetljavanju razvitka starohrvatske sakralne umjetnosti, fortifikacijskog graditeljstva Like i Podgorja i duhovnosti uz Stjepana Pavičića i Rudolfa Horvata dali su u svojim radovima Pavle Rogić, Anđela Horvat, Branimir Gušić, Nada Klaić, Lujo Margetić, Mile Bogović, Petar Runje, Milan Kruhek, Zorislav Horvat, Ivan Šarić, Ante Rukavina, Ante Glavičić, Mirko Marković, Slavenka Ercegović, Tatjana Kolak i drugi istraživači. Od početka 9. pa skoro do kraja 19. st. bilo je mnogo crkava i kapela izgrađeno od drveta, što zasvjedočuju dokumenti i pučka predaja. Bilo je i više crkava koje su bile izgrađene od kamena i žbuke. Jedne i

vremenski koincidiraju s pleternom umjetnosti u susjednoj Dalmatinskoj Hrvatskoj. Navodim i slučajne nalaze oružja i opreme starohrvatskih ratnika, uglavnom karolinške provenijencije, ukrase i predmete materijalne kulture koji potječu iz starohrvatskih grobova na redove (s kršćanskim ukopom). Moram istaknuti da do danas na čitavom prostoru slavne "banovine" hrvatskog kraljevstva nisu pronađeni starohrvatski grobovi iz vremena od 7. do 11. st., što je nevjerojatno i odraz je neistraženosti čitavog prostora. Usputno spominjem grobnu arhitekturu i nalaze iz grobova mjesnih srednjovjekovnih nekropola, gdje su mnogi grobovi bili pokriveni velikim i manjim kamenim pločama. Također navodim uglavnom starije gradove, burgove, dvore i kaštele (kastri), koji su vjerodostojna svjedočanstva starohrvatskog fortifikacijskog graditeljstva, a bili su zidani kamenom ili izgrađeni od drvenih balvana i zemljanih nasipa. Ta je fortifikacijska naseobinska arhitektura veoma brojna na spomenutom prostoru, ali na žalost neistražena i neevidentirana kao kulturna baština koja je izložena propadanju.

Ovaj prilog, bez obzira na njegovu nepotpunost, objavljujem da bude poticaj mladim znanstvenicima da nastave ondje gdje su stali Devčić, Laszovski, Japundžić, Horvat, Kras, Patsch, Heneberg, Pavičić, Gušić, Rukavina i drugi. Svjestan sam da mnogo toga znamenitog ostaje neobrađeno i nepoznato javnosti. Jedan je od razloga veliko prostranstvo *banovine*, ali i nedostatak sredstava za obilazak terena i evidenciju. Uzrok su tome Domovinski rat i sve njegove posljedice koje su ostale na terenu. Da sam i ovo mogao učiniti, zahvalnost dugujem na odanoj pomoći svom prijatelju i suputniku gospodinu Darku Tomljanoviću *Paculi*, ali i mnogim drugima s kojima sam prolazio ovim krajevima, te dobrim ljudima koji su mi uvijek bili od pomoći.

I. Crkve, svetišta i samostani

1. Crkva sv. Marije u Senju

Crkva sv. Marije, katedrala Senjske biskupije, izgrađena je krajem 11. i početkom 12. st. kao jednobrodna ranoromanička bazilika s četvrtastom

---

druge nestale su osobito za vrijeme ratova s Turcima. Većina je tih crkava bila malih dimenzija, a sastojala se od lađe, prostora za puk i presbiterija, svetišta s apsidom, gdje se nalazio oltar i održavala sveta misa. Od velikog broja srednjovjekovnih crkava – kapela gotovo da niti jedna nije sustavno istraživana, osim crkve na Mlakvenoj gredi, južno od Gornjeg Kosinja. Vjerojatno se ovdje nalazila rezidencija hrvatskog bana, kraljevskog namjesnika Banovine (Like, Krbave i Gacke). Ta je istraživanja uspješno izvršila prof. Maja Šmaljcelj. Na žalost, rezultati ovih istraživanja još nisu u cijelosti publicirani. Uz ove crkve redovito se nalaze starohrvatska groblja, a u grobovima se kao prilozima nađu oružje i nakit.

apsidom.¹¹ Početkom 18. st. crkva je adaptirana u trobrodnu. Čini se da u osnovi naliježe na temelje neke starije kasnoantičke paleokršćanske crkve izgrađene krajem 4./5. stoljeća paralelno s osnutkom prve senjske biskupije.¹² Iz nešto kasnijega vremena potječu tri do četiri kamena ulomka neke posve rustične pleterne plastike, zacijelo ostatak nekoga razbijenoga sarkofaga ili starokršćanske oltarne pregrade (6. st.). Sa zapadne, južne i istočne strane današnje katedrale utvrđeno je kasnoantičko, srednjovjekovno i novovjekovno groblje stanovnika grada Senja zvano Cimiter.¹³ Nekako nakon 1154. osnutkom zadarske metropolije,¹⁴ osnovana je po drugi ili treći put senjska biskupija¹⁵ u čiji su sastav ušle župe grad Senj s kotarom, Vinodol, dio Podgorja, Gacka s Brinjem i Bužane (Bočac).

2. Crkva sv. Jurja u temeljima tvrđave Nehaj

Pri obnovi tvrđave Nehaj 1964. u južnom dijelu prizemlja otkopani su do tada nepoznati temelji neke stare crkve s tlocrtom karakterističnim za

---

¹¹ I. KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1891, navodi pod brojem 782 i 787 natpis ali s različitim godinama i položajem nalaza. Prvi datira u 1134., a navodi da je nekada bio uzidan u zid stolne crkve sv. Marije. Ne navodi prvotni položaj. Sada služi kao klupa ispred istoimene crkve. Drugi natpis iz 1183. navodi da je negda bio uzidan u stolnoj crkvi, ali ne navodi mjesto, a sada se nalazi ispred crkve i služi kao klupa. I jedan i drugi natpis navodi da je neki magister Jakov (majstor građevine ili umjetnosti) izgradio nešto na crkvi (782.) izvana ali je vjerojatnije unutar (787.). Prema prvom natpisu, ako je nešto učinjeno 1134. onda je to vrijeme prije obnove senjske biskupije 1154. Prema drugom natpisu to je vrijeme kada je obnovljena senjska biskupija i kada grad Senj dolazi u posjed templara. O čemu se ovdje radi, teško je odgovoriti, jer je nestao natpis s kamene klupe. U svakom slučaju treba pregledati terenske zabilješke i posjete Senju I. Kukuljevića Sakcinskog u dva navrata.

¹² U više sam radova naveo da je današnja katedralna crkva sv. Marije izgrađena na nekom starijem predkršćanskom i ranokršćanskom objektu na kojem je u 7./8. st. izgrađena predromanička crkva. Početkom ili koncem 12. st. izgrađena je jednobrodna romanička katedrala, a crkva je početkom 18. st. dobila današnji izgled. Nešto o tome vidi u R. STARAC, 1999, 84-85.

¹³ Od davnine se Stari ili Kaptolski trg još naziva i Cimiter kao oznaka za prostor gradskog groblja koje se nalazi sa zapadne i južne strane katedrale. Na tom prostoru utvrđen je ukop senjskih građana u kontinuitetu od kasne antike preko srednjeg i novog vijeka sve do konca 18. st. Na prostoru sa sjeverne strane katedrale do sada nisu utvrđeni grobovi, budući da je prostor služio kao lijeva pomoćna lađa i komunikacija ulice. O tome vidi I. DEGMEDŽIĆ, 1950-1951, 255; A. GLAVIČIĆ, 1965, 288; ISTI, 1967-68, 491, 411-412.

¹⁴ D. NEKIĆ, 1997, 32-34. Većina onih koji pišu o prošlosti senjske biskupije nisu jedinstveni o vremenu-godini njezina osnutka, obnove ili izgradnji katedrale. Prema navodima D. Nekića većina povjesničara prihvaća da je senjska biskupija obnovljena nakon 1154., svakako do 1169., kada se u dokumentima spominje biskup Mirej na kojega se papi Aleksandru III. potužio splitski nadbiskup Gerard (N. KLAJČIĆ, 1988, 51).

¹⁵ V. KRALJIĆ, 1971, 288.

ranoromaničko graditeljstvo.¹⁶ Na osnovu uvida u povijesno arheološku situaciju Senja čini se da sam tada otkrio ostatke crkve sv. Jurja, drevnoga patrona grada Senja. Iz tog razloga pretpostavljam da su to ostatci one crkve koju su 1185. dobili od kralja templari s njezinim posjedima i teritorijem koje je imala od prije. Iz ovoga se zaključuje da je ovo crkva sv. Jurja, da je dosta starija od spomenute 1185. i da je imala neke druge posjede kako to navodi N. Klaić.¹⁷ Tijekom radova pred tvrđavom Nehaj pronađeni su kameni ulomci s glagoljskim slovima i pletrom, gornji dijelovi najvjerojatnije lijevog pluteja oltarne pregrade, nekoć monumentalne Senjske glagoljske ploče iz konca 11. st. Crkva sv. Jurja izgrađena je na najvišem dijelu brijega Trbušnjak, nekoć zvanog i Brdo svetog Jurja, a bila je razgrađena oko 1550. po odluci senjskog kapetana Ivana Lenkovića, koji je odabrao ovaj položaj za izgradnju tvrđave Nehaj.

Ako je ovo crkva sv. Jurja, onda je i ona, kao i crkva sv. Lucije na obližnjem Krku, mogla imati neke posjede koja je možda primila od nekoga hrvatskoga kralja, a to bi onda bilo kao i na Bašćanskoj uklesano na Senjskoj glagoljskoj ploči. Koliko znam, unutar zidina, a također ni izvan zidina, nije se do sada pronašla neka druga starija crkvena građevina koja bi pripadala vremenu 11./12. st. Moram istaknuti da se crkve posvećene svecima ratnicima podižu na uzvisinama, kao i ova posvećena sv. Jurju i podignuta na brijegu iznad grada, a moguće je pritom da se nastavlja i neka ranija (poganska) tradicija.¹⁸ Svi oni koji se zanimaju za senjsku prošlost i o njoj pišu, pitaju se o vremenu gradnje i lokaciji crkve sv. Jurja, koju su 1185. dobili templari. Problem je i u tome što nije jasno radi li se o jednoj ili dvije crkve posvećene

¹⁶ A. GLAVIČIĆ, 1965, 317.

¹⁷ N. KLAJČIĆ, 1988, 308-310.

¹⁸ LEKSIKON, 1979, 308-310. Kada kralj Bela III. daruje templarima grad Senj, izričito se navodi i crkva sv. Jurja s njezinim teritorijem tj. posjedima koje je imala. Prema tome, crkva sv. Jurja mora biti starija od 1185. i po nečemu vrlo značajna, možda jer je posvećena sv. Jurju, patronu grada, ili je to povezano s nekom važnom darovnicom. Sveti Juraj je omiljeni svetac ratnik i kršćanski mučenik, čiji se kult proširio na zapad s istoka nakon prve križarske vojne. U Senju se kult sv. Jurja uvodi krajem 11. na 12. st. pa će iza toga vremena biti i spomenuta crkva. Prema tadašnjem običaju crkve se podižu na istaknutom visovima, u ovome slučaju na vrhu brda Nehaj, koje nadvisuje grad Senj, odakle sveti Jure bdije nad njegovom sigurnošću. Sveti Juraj je naslijedio neka prastara starohrvatska poganska božanstva, vjerovanja u svezi sa stočarstvom i ratarstvom, a u pučkom vjerovanju sveti Juraj je obnovitelj prirode i svega života na zemlji. To je onaj prastari slavenski starohrvatski *Zeleni Juraj* koji jaše bijela konja, kopljem ubija zmaja i oslobađa kraljevu od sigurne smrti. Tradicija na prastarog *Zelenog Jurja* veoma je živa u senjskoj okolini i njeguje se kao pučka svečanost u selima Vratnik-Melnice, Kopolju, Otočcu i Podgorju, gdje se uoči Jurjeva 22. travnja uvečer pale *Jurjevske vatre*. To je simbolika odlaska zime i dolaska proljeća. U Senju i Svetom Jurju se na Dan svetog Jurja (23. travnja) održavaju crkvene svečanosti i slavi dan grada i mjesta.

sv. Jurju. Jedna je mogla biti unutar zidina, negdje oko katedrale, gdje su templari imali neke svoje upravne i trgovačke zgrade, koje su izgradili,¹⁹ ali crkva sv. Jurja bila je izgrađena prije 1185. Neki lociraju crkvu sv. Jurja izvan zidina (negdje oko Školsko-športske dvorane), drugi južno od grada na položaju Abatovo (stari vrtovi na Trbušnjaku), a treći u Sveti Juraj (moguće na položaju današnje crkve sv. Jurja). U tvrđavi Nehaj otkopani su temelji jedne ranoromaničke crkve, jedne od najstarijih senjskih crkava pronađene do danas, pa mislim da je to za sada najuvjerljivija lokacija "one" crkve sv. Jurja koju su 1185. dobili templari.

3. Benediktinski samostan i crkva sv. Križa (Senjska Draga)

U 11. i 12. st. u Senju i bližoj okolici nalazi se više znamenitih samostana i crkava. Uz templarski samostan i crkvu sv. Jurja u Senju i crkvu sv. Jurja u mjestu Sveti Juraj južno od Senja, na važnoj prometnici Senj – Modruš – Zagreb u Senjskoj Dragi postoji benediktinski samostan sv. Križa,²⁰ a najvjerojatnije i prateća crkva istoga titulara. J. Frančišković navodi da su nakon odlaska templara iz Senja 1269. knezovi Frankopani doveli benediktince

---

¹⁹ P. TIJAN, 1940, 14; S. PAVIČIĆ, 1967-1969, 326. S. Pavičić navodi da su templari (u blizini katedrale) izgradili svoju crkvu, a uz nju i upravne i gospodarske zgrade. Ako se to prihvatiti, onda su templari mogli podignuti te svoje zgrade jedino na prostoru gdje je 1558. Ivan Lenković sagradio franjevačku crkvu i samostan. Iz darovnice proizlazi da su templari 1184. dobili crkvu sv. Jurja, koja je imala i neke posjede, a koji su mogli biti na prostoru Senjske Drage ili brijega Trbušnjak. Dakle, templari nisu gradili novu ili drugu crkvu. O crkvi sv. Jurja i templarima te crkvi i samostanu sv. Jurja govori i I. OSTOJIĆ, 1964, sv. II, 206-208. Kaže da se crkva sv. Jurja nalazila na teritoriju grada Senja, a uz nju da su templari izgradili, tj. "uredili" samostan koji su oni "mogli" naslijediti. Problem je u tome što konkretno znači navod "teritorij grada Senja".

²⁰ P. TIJAN, 1931, 33-34 (br. 60); I. OSTOJIĆ, 1964, sv. II, 209. I. Ostojić navodi više dokumenata o benediktinskom samostanu sv. Križa, ali nigdje ne spominje i crkvu koja mora postojati uz samostanski kompleks. Titular spomena je sveti Križ, ali ta benediktinska crkva i samostan nisu bili na položaju današnjeg groblja i crkve sv. Križa u Senjskoj Dragi. Čini mi se da ostatke samostana, a moguće i crkve, trebamo tražiti u predjelu Gornji Lopci na jugozapadnim oranicama i livadama, gdje se nalaze zemlje obitelji Lopac Miće (najbolje dragarske zemlje – Kaluđerovo), Pave Krmpotića, Drage Lopca (Tukanića)... U tom prostoru nalazi se obilje vode, krajolik je zaklonjen od udara bure, izložen suncu, a njegovom sredinom prolazi stara cesta uz koju se nalazio samostan sv. Križa i istoimena crkva. Pučka predaja u te predjele smješta crkvu sv. Stošije (sv. Anastazije), koja se nigdje ne spominje u dokumentima. Već odavna nitko ne zna gdje se kriju temelji staroga samostana i crkve. Ostala je neka predaja koja ipak čuva prošlost. Šteta da se pri generalnom uređenju današnje crkve sv. Križa nije izvršilo arheološko istraživanje u svetištu, jer dobilo bi se vjerojatno odgovore na neka pitanja. Vjerujem da će uskoro kolega prof. Darko Nekić istražiti i razriješiti neke dileme.

i smjestili ih u samostan sv. Križa u Senjskoj Dragi,²¹ a to znači da je spomenuti samostan postojao i mnogo prije. Prema navodu P. Tijana u Senjskoj Dragi početkom 13. st. postoji i cistercitska opatija sv. Križa, koju su osnovali ugarski cisterciti. I. Ostojić navodi da je u Senjskoj Dragi 1388. postojao benediktinski samostan, ali da nije utvrđena njegova lokacija.²² S. Pavičić navodi da je taj stari benediktinski manastir sazidan na mjestu, položaju koji se i danas naziva "Kaluderi", negdje oko izvora potoka Kriškoga.

Obilazeći Senjsku Dragu od prvoga mosta (zaselak Matešići) pa sve gore do Gornjih Lopaca, nisam mogao pronaći odgovarajući položaj na koji bih locirao onaj prvi i najstariji samostan i crkvu sv. Križa. Ima više prijedloga: na prostoru livada (ispod položaja tzv. Kalvarija) a poviše današnje Knežičeve ceste na položaju livada obitelji Nekić nalaze se ostatci starih zidina na koje su me još 1964. uputili starosjedoci,²³ navodeći da bi to mogli biti ostatci nekih starih crkvenih zgrada, što sam "onda" prihvatio. Jugoistočno od ove lokacije uz jarugu je most i kuća obitelji M. Nekića nasuprot kojoj se nalazi današnje mjesno župsko groblje, a u sredini je crkva sv. Križa. S južne strane crkve i stare ceste nalazila se kuća – stan župnika (danas privatni posjed obitelji). Prema nekim spoznajama današnja crkva sv. Križa potječe iz nešto kasnijeg vremena (18. st.), kada su ove krajeve naselili Bunjevci i kada su u 18. i 19. st. izgrađene prve, za ono vrijeme, moderne ceste: Strupijeva, Vukasovićeve i Knežičeva. Ova je crkva mogla biti izgrađena kada je propala obližnja crkva sv. Nediljice (svetoga Domenika?) utvrđena na gornjim položajima na zemljištu Krmpotića, gdje se nalazilo i srednjovjekovno groblje stanovnika Senjske Drage. Na položaju Krmpotića nema tradicije ili drugih informacija da se ovdje mogao nalaziti samostan i crkva sv. Križa. Nedavno sam saznao za još jednu moguću lokaciju – "Kaluderi". Na nju me uputio Drago Lopac Tukanić, izvrstan poznavalac prošlosti i običaja svoga kraja, čiji su predci imali zemlje i kuću na tom položaju uz stari put i jugozapadno od zaseoka Gornji Lopci.²⁴

²¹ J. FRANČIŠKOVIĆ, 1931, 412.

²² I. OSTOJIĆ, 1964, 209; J. FRANČIŠKOVIĆ, 1931, 412.

²³ S gornje strane ceste istočno i kuća zaseoka Matešići (Senjska Draga) više uz stranu ukopane su neke stare zidine. Čini se da su ovdje bile neke zgrade zidane kamenom i žbukom. Donji zidovi odavna su porušeni i teren izniveliran tako da gornji zidovi ukopani u teren stoje kao neka terasa. Budući da se zemlja ne obrađuje, površinski se nije moglo naći ništa što bi indiciralo nastanak objekta i život.

²⁴ Na prostoru koji se i danas naziva "Kaluderi", a tako je zabilježeno i u katastarskim kartama k.o. Melnice (Općina Vratnik), a prema kazivanju Drage Lopca Tukanića (lugara u mirovini), nije utvrđena točna lokacija na kojoj se nalazila crkva sv. Stošije (svete Anastazije) koja je odavna nestala. Da je na tome prostoru mogao biti samostan i crkva, svjedoči mjesni naziv "Kaluderi" i predaja o fratrima – monasima koji su živjeli, radili i Boga molili te bili na

Ovaj položaj ima dobre zemlje, obilje vode, okružen je šumom i u blizini je prometnice koja je tuda prolazila. Sve ovo, a i sam naziv "Kaluderovo", dopuštaju da se ovdje negdje locira neki stari sakralni objekt, neka crkvena ustanova. Na ovome položaju, prema predaji, nalazila se crkva koja je bila posvećena sv. Stošiji. Iz svega ovoga teško je donesti neki valjani zaključak, ali je neosporno da se na položaju "Kaluderovo" ili dolje oko današnje crkve nalazila nebenediktinska opatija i crkva sv. Križa, koja je naziv i titular zadržala do danas.

4. Crkve u Brinju

Sa sjeverozapadne strane frankopanskog burga, odnosno grada Sokolca, danas poznatijeg pod imenom "Gradina", u njegovu zapadnom podgrađu uz prastaru cestu prema Kapeli i Modrušu, od sredine 13. st. stoji kapela sv. Fabijana i Sebastijana. Prema mišljenju uglednih kolega²⁵ kapela je sagrađena negdje sredinom 14. st. u kasnoromaničkom, stilu što zasnjeđuje njezin oblik i način zidanja, ali je vrijedno istaknuti da je to predfrankopansko vrijeme.²⁶ U to doba još nije izgrađen grad "Sokolac" niti zasnovano podgrađe, današnje novo Brinje. Na krajnjem zapadu polja, iznad srednjovjekovnoga starohrvatskog naselja Lučana u brdima na sjever nalaze se ostatci propala ali nekoć znamenita grada – utvrđenog naselja Staro Brinje, danas je to položaj Vrlokup.²⁷ Kada je i od koga

---

pomoći putnicima. Kult sv. Stošije širio se ovim našim prostorima iz Zadra, gdje su u vrijeme biskupa Donata godine 804. donesene moći ove kršćanske mučenice iz vremena cara Dioklecijana. Usp. *LEKSIKON*, 1979, 112-113.

²⁵ Z. HORVAT, 2000, 99-101.

²⁶ Kapela sv. Fabijana i Sebastijana restaurirana je 2001.-2002. Tada je s pročelja i preslice uklonjena mala lopica, recentna, i otučena čitava fasadna žbuka pa je na vidjelo izašla lijepa kamena obloga, na kojoj se primjećuju faze izgradnje i druge restauracije oko godine 1689. Limeni krov je zamijenjen tzv. šimlom, koja na žalost nije iz brinjskih šuma. U lađi kapele otučena je do kamena stara žbuka i moguće slikarije iz vremena izgradnje i ove iz gradnje u 13.-14. st., a moguće i one iz II. faze obnove. Pri pomnijem otucanju sloja recentnog krečenja u svetištu naišlo se na dobro sačuvane ostatke posebno baroknog oslikavanja. Pozadi oltara dosta nevjesta ruka napisala je kao da je to "oslikano 17. iula 1689 (neki) Ivan ..oljevacz". Ovi će se grafiti morati očistiti jer se radi o domaćem poluvještom *maleru*, što dokazuju i domaće, pučke boje kojima su oslikane draperije i biljni motivi. Šteta je da se i u lađi nisu sačuvale ove barokne slikarije, jer su to najbolje sačuvane barokne freske u Lici. Zamjerka je onima koji su odlučivali o obnovi kapele, što radovi nisu izvedeni stručnije uz provođenje odgovarajućih istraživanja. I na kraju, u to vrijeme još nije obnovljena stara župna crkva sv. Marije pa je župnik pop Marko Mesić vjerojatno pristupio i obnovi kapele simbolično godine kada su Turci istjerani iz Like i Krbave.

²⁷ R. HORVAT, 1941, sv. II, 7, navodi da se zapadno od današnjega Brinje iznad sela Lučana na uzvisini usred šume nalaze ruševine neke tvrđave Staro Brinje, a u blizini i druge tzv.

je izgrađeno Staro Brinje, ne znamo, jer se do sada nisu izvršila odgovarajuća istraživanja niti pregled drugog obližnjeg lokaliteta, također nekoga starog mjesta.

U sastav stare župe Brinje mogu se dodati i obližnja brda Veliki i Mali Humac.²⁸ Na ovom položaju utvrđeni su ostatci većeg i znamenitog pretpovijesnog gradinskog i rimskodobnog naselja *Monetium*. Prema pučkom kazivanju ono je većim dijelom predtursko naselje. Navodi se da se na vrhu Velikog Humca nalazila jedna stara crkva posvećena svetoj Apoloniji. Ne zna se valjani razlog zašto je crkva propala u zemlju. Taj podatak važan je zbog stare kršćanske tradicije koja je na ovom prostoru tako zasvjedočena. U blizini Humca i frankopanskog "Sokolca" uz stara sela nalaze se srednjovjekovne crkve sv. Vida i sv. Stjepana Prvomučenika, a uz njih mjesna groblja. U Kamenici Gornjoj uz prastaru cestu Brinje – Jezerane – Modruš nalazi se zanimljiva srednjovjekovna crkva Sv. Trojice, uz koju je mjesno groblje. Na samoj gradini "Sokolac" nalaze se iznimno arhitektonski i spomenički vrijedne zidine kapele Sv. Trojice iz početka 14. st. Istočno od Sokolca, današnjeg Brinja, s lijeve strane ceste za Letinac, visoko u brdima nalaze se ostatci srednjovjekovnoga ladanjskog posjeda, dvora knezova Frankopana, grada Jelovika, na čijim se obroncima nalaze ostatci stare crkve Sv. Duha.²⁹

Vrlokup. Obilaskom terena 1996. vidio sam da se iznad sela Lučana u zapadnim šumovitim predjelima ističe dominantni vrh (kota 843 m) – Staro Brinje. Sa sjeveroistočne strane vrha su stijene koje su bile umjetnim dozidavanjem povezane i čine najviše centralno obrambeno uporište manje gradine, koja se razvila s jugozapadne strane. Poradi velikih paprati koje pokrivaju čitav plato naselja, nije se moglo utvrditi bedeme tvrđave. U sredini se nalazi oveća obzidana lokva za koju predaja navodi da je to rimski bunar. Na zapadnoj strani naselja primijećeni su ostatci nekih suhozidnih podzida i ostataka bedema. U svakom slučaju ovdje se radi o ostacima jednog utvrđenog naselja koje se od davnina naziva Staro Brinje, za razliku od novoga frankopanskog Brinja – gradine Sokolac s podgrađem. S obzirom na kratkoću vremena nismo mogli izvršiti nikakvo rekognosciranje. Iz navedenoga se može zaključiti da se ovdje ne radi o naselju iz ilirskog ili rimskog doba, nego ranoga srednjeg vijeka, odnosno onog vremena kada su ove krajeve naselili Hrvati.

²⁸ A. HORVAT, 1974, 129, br. 6. S južne strane Brinja uzdižu se dvije glavice: Veliki i Mali Humac. Ovdje se radi o ostacima japodskih gradina, prehistorijskog i rimskog naselja *Monetium*. To zasvjedočuju brojni ostatci keramike i drugih starina. Danas je čitava površina velike gradine zarasla u šikaru i mladu borovu šumu te čini nemogućim bilo kakvo rekognosciranje. Na sredini Velikog Huma kao da se vidi neko utonuće zemlje. Predaja navodi da je na tom mjestu stajala stara crkva sv. Apolonije, kršćanske mučenice iz 3. st.

²⁹ Istočno od Brinja, poviše sela Letinca, u šumovitim predjelima Plašćice nalaze se ostatci srednjovjekovnoga frankopanskog ladanjskog dvorca, koji oni u glagoljskim ispravama nazivaju "v našem Illoviku". Pri obilasku starog Jelovika niti uz pomoć prijatelja Vlade Dasovića nismo mogli pronaći osobitih nalaza koji bi nam pomogli u dataciji. Sve je zaraslo u šumu ili pokriveno visokim šašom, dok se na vrhu opažaju ostatci nekih suhozidina. Još uvijek je dobro očuvan

Sl. 1. Pogled na Sokolac i kapelu Sv. Trojice (Trojstva), snimljeno oko 1900.

5. Stari Modruš – Tržić

Do danas nemamo sigurnih arheoloških nalaza koji bi nam razjasnili je li se na mjestu današnjeg Modruša-Tržića nalazilo neko pretpovijesno i rimsko naselje, moguće onaj drevni Terpon. S obzirom na zemljopisni položaj, trgovački promet, te dominantni strateški položaj zasigurno je da je stara *modrussia* naselje – burg osnovano za vrijeme hrvatskih vladara. Prvu nesigurnu vijest o Modrušu donosi D. Farlati kada navodi da je već 994. boravio u Modrušu i tu propovijedao kršćansku vjeru praški biskup i apostol sv. Vojteh,³⁰ kada se vraćao kući iz Rima, svakako putujući iz Senja. Zatim, kako navodi S. Kovačić, župa a vjerojatno i grad Modruš spominju se godine 1163. u ispravi kralja Stjepana III. kada on crkvi sv. Dujma, odnosno splitskom nadbiskupu Petru, potvrđuje prava na Krbavu, Bužane, Plas, Vinodol i Modruš.³¹

prilazni put od Letinca i bližeg zaseoka Draženovića, gdje su i ostatci kapele Sv. Duha. Zbog turske opasnosti i odlaska Frankopana (oduzimanjem posjeda 1469. od strane M. Korvina) Jelovik propada tim više jer je većim dijelom izgrađen od drvene jelove građe pa odatle potječe i starohrvatsko ime grada koji je s istočne strane nadzirao i dominirao širokim brnjskim poljem.

³⁰ M. KRUHEK - Z. HORVAT, 1990, 96-97 i bilj. 24 i 26.

³¹ S. KOVAČIĆ, 1988, 20.

Godine 1185. na Splitskom crkvenom saboru utemeljena je Krbavska biskupija,³² koju su tada sačinjavale župe Krbava, jugoistočna polovica Like, Novigrad, Drežnik i Modruš. Znameniti Senjanin P. R. Vitezović u svojoj *Kronici* navodi da je 1235. kralj Bela IV. dao utvrditi grad Modruš zidinama i kulama, što je malo vjerojatno, jer se već 1193. Modruš nalazi u posjedu Krčkih knezova, a malo zatim 1225. i Vinodol.

Tijekom prošlosti u gradu Modrušu, župnom a kasnije biskupskom središtu, spominju se mnoge crkve i samostani: Sv. Marko, Sv. Stjepan, Sv. Jelena, Sv. Antun, Sv. Trojstvo, Sv. Duh, Sv. Katarina, Sv. Mihovil, Sv. Franjo te samostani franjevac i dominikanaca.³³

Njima dodajmo u podnožju Modruša uz prastaru cestu impozantnu građevinu, čuveni samostanski kompleks pavlina s monumentalnom crkvom sv. Nikole, što je izgrađeno krajem 14. st. u stilu gotike. Ovdje moramo primijetiti da je ovaj nekoć glasoviti samostan rasadište kršćanske vjere, hrvatske glagoljske kulture i gospodarskog napretka, danas velika ruševina, posve zapušten i prepušten propadanju, a nalazi se svega nekoliko stotina metara od čuvene Jozefinske ceste i sadašnje nove magistrale, nedaleko od tunela Kapela, što ne služi na čast investitoru i mjerodavnima.

6. Sveti Juraj Lisački (Svetojurski)

Prvi spomen neke crkve sv. Jurja na senjskom području nalazimo u poznatoj darovnici kralja Bele III. kada 1185. daruje templarima grad Senj s crkvicom sv. Jurja. Prema S. Pavičiću, uz crkvu su templari izgradili svoje upravne i trgovačke zgrade. Gdje se nalazila spomenuta za grad Senj značajna crkva, a uz nju i templarski samostan, do danas nije posve utvrđeno. Postoji nekoliko teorija i ovdje je vrijedno istaknuti da se radi o crkvi sv. Jurja, drevnoga patrona grada Senja, koja je izgrađena mnogo godina ranije, a koja ja imala neke svoje posjede. Misli se da je to mogla biti crkva koja je otkopana u južnom dijelu prizemlja tvrđave Nehaj 1964.³⁴ Prema prosudbi znamenitoga hrvatskog povjesničara S. Pavičića, crkva se nalazila negdje u gradu u blizini upravnih prostorija templara.³⁵ Prema mišljenju I. Ostojića, benediktinskog samostana i crkve sv. Jurja nije bilo u Senju niti u bližoj gradskoj okolici, ali se navodi da su takav samostan i crkva sv. Jurja "Lisačkog" bili u današnjem

³² S. KOVAČIĆ, 1988, 29 i bilj. 85.

³³ M. KRUHEK – Z. HORVAT, 1990, 116.-117.

³⁴ A. GLAVIČIĆ, 1965, 321.

³⁵ S. PAVIČIĆ, 1967-1969, 326.

mjestu Sveti Juraj.³⁶ Črnčić navodi isprave koje govore o opatiji sv. Jurja *de Lisac, de Lisacz, de Lisazio, de Liczacz, de Lisstz, de Lissia*. Ukoliko se određuje biskupija, kaže da je taj *Lisac* bio u senjskoj biskupiji. Tako se 1388. spominje opat *sancti Georgii de Lisca Seniensis dioecesis*, a godine 1426. u povelji Nikole Frankopana navodi se svjedok Josip, opat sv. Jurja Lisačkoga, biskupije senjske. U pismu kralja Vladislava iz 1515. navodi se *abbatia sancti Georgii de Lisacz prope Segniam*. Uz ostalo i I. Ostojić navodi mali otočić kod Svetog Jurja koji se zove Lisac, ali ne navodi pučku predaju i sam naziv za otok Lisac. Iz navedenoga zaključuje da je postojao samo jedan benediktinski samostan sv. Jurja Lisačkoga, i to na mjestu današnjeg mjesta Sveti Juraj.

Bez obzira na spomenute uvodne pretpostavke ostaje i dalje nerazriješeno pitanje lokacije samostana i crkve sv. Jurja *senjskoga* i ostatci samostana Sv. Jurja Lisačkoga – *svetojurskog*. Dvije su crkve sigurno postojale i to u Senju i Svetom Jurju ali nije dokazano da su postojala dva samostana.

Sl. 2. Sv. Juraj, pogled na mjesto, groblje i ruševine crkve sv. Filipa i Jakova, snimljeno oko 1930.

³⁶ I. OSTOJIĆ, 1964, 208.

7. Starigrad Senjski

Starigrad Senjski je jedno od značajnijih ilirsko-rimskih i srednjovjekovnih naselja pod Velebitom.³⁷ O tome svjedoče brojni arheološki nalazi pronađeni na obroncima Golubić-grada, koji se visoko uzdiže iznad luke i mjesta. Na ovome je brijegu, prema predaji, u ranom srednjem vijeku, odnosno krajem 11. st., izgrađeno srednjovjekovno naselje Starigrad Senjski. Od konca 13. st. Starigrad se s okolicom nalazi u posjedu knezova Frankopana. Na jugoistočnim obroncima Golubića stoje zidine romaničke crkve posvećene sv. Jeleni, kako to svjedoči usmena predaja. Bliže moru oko mjesnog groblja nalazi se mala crkva sv. Jakova. Na vrhu brijega nalazi se malo, moguće srednjovjekovno, utvrđenje i stariji bizantski ili gotski kastrum. Na području Starigrada do početka 16. st. nalazila se jedna manja organizirana "vlaška zajednica" nepoznata imena, ostatci romaniziranog starosjedilačkog svijeta,³⁸ koja se do konca 16. st. posve asimilirala s većinskim hrvatskim svijetom.

Na jugozapadnim obroncima gradine u Donjem Starigradu nalazilo se neko značajnije predrimsko i rimsko naselje, gdje je u ranokršćansko doba mogla postojati neka manja vjerska zajednica, koja je do početka 12. st. bila pod jurisdikcijom rapske, a od tada eventualno senjske biskupije, kao i sav kraj do Cesarice.

8. Stinica – Murula kod Jablanca

Nedaleko od Jablanca, na malom izbočenom poluotoku "Punti" nalaze se ostatci manjeg, ali tijekom prošlosti značajnog trgovačko-pomorskog naselja, predrimske i rimske Ortope,³⁹ srednjovjekovne Murule i hrvatske Stinice. Ako ne u antičko, ali svakako u bizantsko doba, naselje je utvrđeno, te se kao *castrum* spominje u starohrvatskim ispravama, onoj kralja Krešimira IV i potvrđenoj Rabljanima 1111. od kralja Kolomana.⁴⁰

Koliko se zna, od početka 12. st. Stinica se više ne spominje, a to znači da je zbog nepodesnog položaja, izložena buri i nepogodama, napuštena ali je moguće i da je stradala u ratovima hrvatsko-ugarskog vladara s Rabljanima ili Venecijom. Od sredine 12. st. čini mi se da se počinje razvijati i jačati značenje obližnjeg mjesta Jablanac, koji je u naseobinskom smislu imao niz prednosti pred Stinicom. Kao bizantski kastrum, utvrđeni grad od 8 st. Murula ili Stinica morala

³⁷ A. GLAVIČIĆ, 1966, 395, br. 6.

³⁸ S. PAVIČIĆ, 1966, 332-333.

³⁹ M. ZANINOVIĆ, 1980, 192-193.

⁴⁰ N. KLAJČ, 1988, 62-65; J. BRUNŠMID, 1901, 59.

je biti vjersko i upravno središte čitavoga današnjeg jablanačkog kraja. Prema tome, u Stinici je moralo biti više crkvenih građevina koje su propale tijekom prošlosti. Ipak se u crkvenom pogledu sačuvala neka veza, tj. na sredini puta između Jablanca i Stinice na položaju Biškupica u vremenu od 1463. do prije 1587. nalazio se neki franjevački samostan.⁴¹ Bio je to manji samostan uz koji je morala postojati neka kapelica. Sjećanje da je to zemljište pripadalo rapskoj općini, odnosno da je ona imala određena prava korištenja, sačuvano je u nazivu Biškupica za malu morsku uvalu i dio kopna koji je mogao biti samostanski. Treba istaknuti da su ovi podgorski krajevi do kraja 1154. bili pod jurisdikcijom rapskog biskupa, odakle je prema pučkoj predaji i započelo pokrštenje "poganskoga" podgorskog i buškog svijeta, prvo Ilira i Romana, a zatim starih Hrvata.

Sl. 3. Jablanac, lijevo na brdu crkva sv. Nikole, snimljeno oko 1960.

⁴¹ M. ŽUGAJ, 1991, 34, br. 81. Biškupnica je stari naziv za malu morsku dragu između Jablanca i Stinice. Sam naziv upozorava da je na kopnu ponad mora moralo biti neko crkveno dobro rapskog biskupa (crkve) pod čiju je jurisdikciju spadalo Podgorje do osnutka senjske biskupije oko 1169. Iznad uvale prema Stinici i od mora prema Panosu nalaze se stari vrtovi, ograde u vrh kojih je vrh *Maslinska* kao sjećanje na stare masline koje su tu rasle, ali možda i na neko svetište gdje se Boga molilo.

9. Jablanac

Na brdu Klačnici iznad Jablanca utvrđeni su ostatci pretpovijesnog naselja i luke u podnožju. Od 7. st. na položaju uz zaljev razvija se lučko, trgovačko i srednjovjekovno naselje Ablanić, današnji Jablanac,⁴² koji od sredine 12. st. postaje crkveno i župsko središte većeg dijela Podgorja. Već 1179. jablanački i bužanski župani izgradili su na brijegu poviše luke romaničku crkvu sv. Nikole,⁴³ starog zaštitnika mornara i trgovine. Godine 1251. hrvatski ban Stjepan dao je izgraditi iznad luke mali utvrđeni grad,⁴⁴ koji će blagodati od trgovine i pomorstva uživati sve do kraja 15. st., tj. do velike turske opasnosti i iseljenja starosjedilaca. Tek oslobođenjem Like i Krbave od Turaka Jablanac i okolicu naselili su Bunjevci. Tada je ponovno ustrojena i jablanačka župa kao središte vjerskog života.

Sl. 4. Crkva sv. Vida na Drvišici iznad Karlobaga, snimila Ana Lemić

⁴² A. GLAVIČIĆ, 1966, 396-398.

⁴³ J. BRUNŠMID, 1901, 59-62.

⁴⁴ Š. BALEN, 1970, 14-18.

Sl. 5. Crkva sv. Petra u Starigradu Paklenici

Sl. 6. Crkva sv. Jurja u Starigradu Paklenici

10. Scrissia – Bag – Karlobag

Na brijegu Drvišica kod današnjeg Karlobaga nalazilo se jedno od najznačajnijih prehistorijskih, rimskih i bizantskih naselja pod Velebitom – stari *Vegium*.⁴⁵ Početkom 12. st. (isto kao i u Jablanacu) u starom naselju na Drvišici zamire život, a malo zapadnije od starog porta razvija se novo naselje *Scrissa–Bag*, koje vremenom postaje važno trgovačko, pomorsko i vjersko središte čitave Podgorske župe.

Čini mi se da iz toga vremena potječe danas ruševna crkva sv. Vida na Drvišici. Uz novo naselje na položaju današnjega Karlobaga mogla je biti izgrađena davno prije 1387. romanička crkva sv. Ivana,⁴⁶ a do nje mnogo veća crkva sv. Marije.⁴⁷

Tijekom starohrvatskog doba pa sve tamo do 1154. čini se da je ovo podgorsko područje potpadalo pod upravu rapskog biskupa.

Prema nekim vijestima P. Runje i N. Bašnac drže da je na području Skrisse-Baga u ranom srednjem vijeku postojao neki benediktinski ili franjevački samostan. Taj se samostan mogao nalaziti na prostoru današnjega kapucinskog samostana ili crkve sv. Marije, gdje je dograđena ili izgrađena crkva sv. Karla Bartolomeja. Na žalost, tu je pretpostavku danas teško potvrditi, jer se niti tijekom radova na kompleksu kapucinskog samostana niti na položaju dijelom sačuvane i danas obnovljene barokne crkve sv. Karla Bartolomeja nisu izvršila odgovarajuća arheološka i arhitektonska istraživanja.

11. Kastum Sveta Trojica – Tribanj Šibuljina

Sjeverozapadno od Starigrada Paklenice kod mjesta Tribanj Šibuljina pod kotom Adžića vrh (330. m n. v.) iznad kanjona povremene planinske bujice nalazi se položaj zvan Sveta Trojica, tako nazvan prema istoimenoj crkvi. Iznad Sv. Trojice utvrđeni su ostatci velike dvojne željeznodobne gradine s podgrađem i utvrđene suhozidinama,⁴⁸ a dolje u podnožju bliže mora i iznad današnje magistrale nalaze se značajni ostatci većega kasnoantičkog bizantskog kastruma,⁴⁹ koji nastaje u 5./6. stoljeću. Unutar bedema i kula primjećuju se ostatci kasnoantičke arhitekture, a središnji je dio uništen u razdoblju između 1975. i 1990. pri iskopu velikih obiteljskih grobnica pravoslavnog življa iz

---

⁴⁵ A. GLAVIČIĆ, 1996, 46. i bilj. 8. gdje se nalazi sva važnija literatura o nastanku i prošlosti Karlobaga; Ž. TOMIČIĆ, 1990, 141.

⁴⁶ N. KLAIC, 1988, 63.

⁴⁷ I. MAŽURAN, 2001, 17-23.

⁴⁸ A. GLAVIČIĆ, 1984, 16-21.

⁴⁹ Ž. TOMIČIĆ, 1990, 142.

obližnje Šibuljine. U sredini utvrđenja nalazi se crkva sv. Trojice. U osnovi to je pačetrovina s malom kvadratičnom apsidom, koja pripada starokršćanskom vremenu i služila je za potrebe bogoslužja nove kršćanske vjere posade kastruma i pučanstva koje je živjelo u njemu i okolici.⁵⁰ Crkva je vjerojatno zapuštena, a mogla je biti obnovljena u vrijeme pokršćavanja Hrvata. Iseljenjem starosjedilaca u vrijeme turske opasnosti crkva je propala, ali je ponovno obnovljena nakon doseljenja novog pučanstva u Šibuljinu.

12. Sv. Juraj i Sv. Petar – Starigrad Paklenica

Poviše današnjega Starigrada Paklenice na dominantnim uzvisinama s obje strane ulaza u kanjon nalaze se pretpovijesne željeznodobne gradine. Dolje pri samom moru oko starodrevne crkve sv. Jurja nalaze se ostatci rimskog Argirunta (*Argyruntum*),⁵¹ rimskog municipija koji nestaje u vremenima seobe naroda. U ranom srednjem vijeku južno od antičkog Argirunta, gotovo na ušću bujice Paklenice, nalazilo se neko veće i značajnije starohrvatsko utvrđenje plemena Tolimirovića (10./11. st.), danas poznatije kao Većka kula, koja je većim dijelom potonula u more.⁵² Nad kanjonom Velike Paklenice nalaze se ruševine drugoga srednjovjekovnog, ako ne i starijega bizantskog, utvrđenja zvanog Paklarić-grad.⁵³

Usred rimskog Argirunta i unutar recentnog groblja nalazi se starohrvatska romanička crkva sv. Jurja s neobičnim, više gotičkim, šiljatim lukom i svodom apside. Malo južnije uz magistralu i korito povremene bujice Paklenice, unutar oronulih suhozidina kamene ograde groblja, nalazi se crkva sv. Petra, neobična po izgledu i gradnji.⁵⁴ Oko crkve koja je građena u više etapa, nalazi se starohrvatsko groblje na redove 11.-16. st., a mnoge su grobove pokrivala rustične velike i teške kamene nadgrobne ploče, ne stećci, kako to hotimice navodi Bešlagić.

Dalje na jugu podno sela Rovanjska uz groblje se nalazi još jedna starohrvatska ranoromanička crkva sv. Jurja iz 11.-12. st.⁵⁵ Misli se da je i ta crkva izgrađena u više etapa.

Ovdje treba spomenuti da je do 1944. u Starigradu Paklenici župnik bio slavni don Ante Adžija u čijem su se župnom uredu nalazio pravi mali zavičajni

⁵⁰ A. UGLEŠIĆ, 2002, 51-53.

⁵¹ M. ZANINOVIĆ, 1984, 39.

⁵² B. GUŠIĆ, 1969, 474, ISTI, 1973, 39, 43.

⁵³ R. JURIĆ, 2002, br. 1, 90-93.

⁵⁴ R. JURIĆ, 2001, br. 3, 125-126.

⁵⁵ I. PETRICIOLI, 1963, 177-179.

muzej.⁵⁶ Navodno su se u njegovoj zbirci nalazili ulomci pleterne ornamentike, koje je don Ante pronašao u spomenutim crkvama. Na žalost, sve je to nestalo u vihoru Drugoga svjetskog rata. U ranom srednjem vijeku čitav ovaj kraj pod Velebitom nalazio se u posjedu slavnih hrvatskih rodova, knezova Tolimirovića, a kasnije Mogorovića. Ne zna se kome je od spomenutih rodova pripadala koja crkva s grobljem. Iz navedenoga se može zaključiti da je kršćanstvo na ove prostore došlo rano, odnosno prije doseljenja Hrvata s obzirom na to da se to područje nalazilo pod jurisdikcijom zadarskog, a od konca 8. st. pod jurisdikcijom hrvatskog biskupa u Ninu, grada hrvatskih knezova i kraljeva.

13. Otočac i Gacka dolina

Na starim kartama i planovima Otočca na malom otočiću na rijeci Gacki vidi se skromno utvrđeno naselje,⁵⁷ na čijoj je sredini jednobrodna crkva sv. Marije Magdalene. Na više okolnih visova utvrđeni su ostatci pretpovijesnih gradinskih naselja Japoda. Jedno takvo naselje nalazilo se na Velikom i Malom Vitlu kod Prozora, gdje se locira stari *Arupium*. Na njegovim sjeveroistočnim obroncima od kraja 1. st. prije Krista razvija se istoimeni antički grad,⁵⁸ koji spada među najznačajnija rimska *oppida* na području Like i Gacke. *Arupium* je značajno trgovačko, prometno, ali i vjersko središte u kojem je dokumentirano štovanje autohtonih, rimskih i orijentalnih kultova. Možemo pretpostavljati da je u Arupiju morala biti osnovana i da je vrlo rano, barem od 4. st., djelovala jedna manja kršćanska zajednica paralelno sa zajednicama koje su štovale kult Mitre, tada glavnoga konkurenta kršćanskoj vjeri. U ranom srednjem vijeku dosta zapadnije od Arupija osniva se starohrvatski Otočac, koji bi od 810. trebao biti rezidencija slavnoga Borne, kneza plemena Gačana.⁵⁹ Kako se zvalo Bornino sjedište, ne znamo, ali pretpostavljam da se zvalo Otočac (v *Otočci* kako je to dosta kasnije uklesano na Bašćanskoj ploči).

U vrijeme Bašćanske ploče oko godine 1100. crkva i samostan sv. Nikole mogli su se nalaziti na Otoku,⁶⁰ ali je u to teško povjerovati jer je otok premalen i neprikladan za takve crkvene, samostanske i gospodarske objekte. Zbog relativno većeg prostora na kojem se podižu takvi objekti, skloniji sam samostan sa crkvom potražiti na kopnu, oko današnje crkve Sv. Trojstva u čijoj

⁵⁶ B. GUŠIĆ, 1973, 39, bilj. 151.

⁵⁷ Z. HORVAT, 1997, 8-9, sl. 1, 8, 9, 11; J. RUKAVINA, 1998, 47.

⁵⁸ L. BAKARIĆ, 1999, 7-11.

⁵⁹ N. KLAJČIĆ, 1988, 19-20 i 50.

⁶⁰ M. BOGOVIĆ, 1997, 42-44; L. MARGETIĆ, 1997, 14, 57.

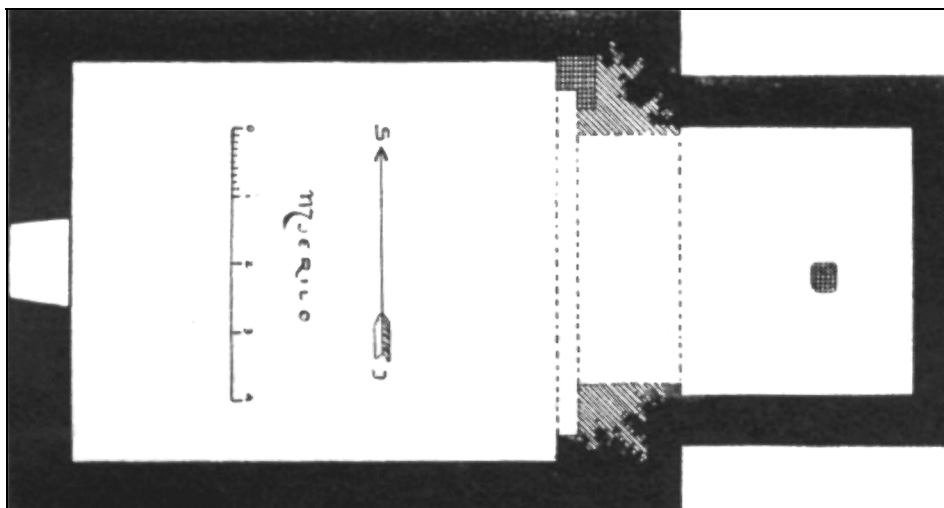
se blizini nalaze neki zidovi za koje se navodi da su ostatci kloštra. No to je stvar daljnjih arheološko-arhitektonskih istraživanja koja bi se trebala izvoditi paralelno s budućom adaptacijom, tj. sanacijom crkve Sv. Trojstva. Ovo sam naveo iz razloga jer je u Otočcu i bližoj okolini registriran veći broj svetišta iz rimskog vremena⁶¹ i ranoga srednjeg vijeka,⁶² a nas posebno zanimaju tradicija i lokacija samostana i crkve sv. Nikole, jedne od najstarijih crkava u Gackoj dolini.

Sl. 7. Razvaline crkve sv. Marka kod Poduma blizu Otočca, presnimljeno iz *VHAD-a*, n.s., sv. V, 1901, 45

⁶¹ J. MEDINI, 1974, 85-88.

⁶² Na području Gackog Polja, Rapain-klanca, Kompolja, Zalužnice i Brloga danas postoji znatan broj crkvenih građevina, starih toponima Crkvina i Oltar, koji potječu iz rimskog vremena, ali i srednjeg vijeka. Na žalost, za sada nisu otkriveni ostatci neke crkve koja bi pripadala starohrvatskom dobu, vremenu 9.-10. st. osim mogućeg samostana i crkve sv. Nikole koji se spominju u Bašćanskoj ploči, ali i oni po tome pripadaju koncu 11. st.

Sl. 8. Tlocrt crkve sv. Marka kod Poduma blizu Otočca, presnimljeno iz *VHAD-a*, n.s., sv. V, 1901, 46

14. Sv. Marko kod Poduma (Otočac)

Istočno od Otočca uz stari put koji vodi od Žute Lokve, Rapain Klanca i Poduma za Vrhovine uz nepresušno vrelo na malom humu uz selo Podum nalaze se još uvijek znatni ostatci ruševine starohrvatske crkve sv. Marka od Poduma.⁶³ Do početka 20. st. ruševine su čvrsto i visoko stajale, također i staro groblje unutar kamenite ograde. Na ovome položaju 1955. izvršena su nepotpuna arheološka rekognosciranja⁶⁴ i tom prilikom utvrđeni su ostatci jedne veće starohrvatske nekropole na redove, datirane prema nalazima u vrijeme između 11. i 16. st. Starohrvatsko groblje vrlo je oštećeno s jugozapadne strane pri niveliranju terena za trasu nove ceste (oko 1980.) Podum – Otočac. Grobovi i crkva posebno su oštećeni za vrijeme Domovinskog rata, kada su položaj i zidovi crkve pretvoreni u jugočetnički bunker. Isto tako zidovi crkve i njezine apside oštećeni su nakon Oluje (1995.),⁶⁵ jer su neki nadobudni mještani skinuli

⁶³ J. BRUNŠMID, 1901, 44-49.

⁶⁴ S. ERCEGOVIĆ, 1960, 243.

⁶⁵ U više navrata prije i poslije Domovinskog rata posjetio sam ovaj zapušteni ali znameniti položaj crkve sv. Marka i razgledavao razvaljene grobove i ispreturane velike kamene nadgrobne ploče koje su pokrivale grobove mnogih znamenitih i plemenitih Gačana. Šteta je što rezultati arheoloških istraživanja nisu publicirani i da čitav ovaj prostor nije konzerviran, to više jer se nalazi uz prometnicu Otočac – Plitvička jezera, a kojih 300 m južnije u polju je svetište Mitre.

i odnijeli čitav jedan red kamenih tesanaca iz apside, misleći da ruše crkvu neke druge vjeroispovijedi ili su taj materijal iskoristili za neku gradnju. Pri ovim nedopuštenim i od nikoga *zabranjenim* razgradnjama uništeni su ostatci jedne od najstarijih starohrvatskih crkava u Lici i Gackoj. Žalosno je da su jako oštećeni i brojni starohrvatski grobovi, koji su bez sumnje pripadali starim Gačanima. Šteta da mjerodavne lokalne i državne ustanove ne poduzimaju konkretnije konzervatorske i istražne radnje na ovom znamenitom spomeniku starohrvatskoga graditeljstva, ali i duhovnosti koja je na ovim prostorima zasvjedočena još od početka 9. stoljeća.

15. Bočac – Kosinjgrad i Banji Dvori

Na sredini plodnih polja Gornjeg i Donjeg Kosinja kojim vijuga i buči bistra Lika, uzdiže se čunjasti dominantni vrh na kojemu se nalaze urušene zidine i kule s podzidima drevnoga grada Bočca ili Kosinj grada. Ovdje je od davnine bilo sijelo znamenitih knezova Kosinjskih od plemena Stupića.⁶⁶ Inače se od 10. st. uz župe Liku, Krbavu, Gacku i Bužane spominje i župa Bočaci,⁶⁷ nazvana tako po središnjem Bočac-gradu. Danas je čitavo brdo i put koji vodi gore na gradinu pokrila šikara i mlada borova šuma, zbog čega nam je bilo otežano ucrtavanje starih zidina i podzida te prikupljanje površinskih nalaza materijalne kulture koji bi nam mogli rasvijetliti dio prošlosti ovog starog hrvatskog župskog središta.

Istočno od Gornjeg Kosinja prostire se slikovita i plodna ravan Poljan – Donje Polje. S južne strane polja uzdiže se visoka kamenita Mlakvena Greda na vrh koje vodi stari kolski put. Primjećuje se da vrh Grede okružuju posve oronule zidine unutar kojih neki lociraju Banji dvor (*v Bočaćeh pod Banji dvori*).⁶⁸

Prema mišljenju S. Pavičića moguće je da se na ovome položaju nalaze ostatci glavnog sijela ili jednoga od utvrđenih dvorova bana koji je u ime hrvatskih knezova i kraljeva upravljao župama Likom, Krbavom i Gackom, te

⁶⁶ S. PAVIČIĆ, 1942, 699-700 (Bočac).

⁶⁷ Prvi spomen župe, prema tome i utvrđenoga grada Bočca (Kosinj-grad) nalazimo u ispravama hrvatskog kralja Krešimira IV. godine 1071., koja je potvrđena od hrvatsko-ugarskog kralja Kolomana godine 1111., a za koje "neki" povjesničari drže da su falsifikati. Može biti, ali župa Bočac i grad Bočac nisu falsifikati, što je bitnije od onoga tko je imao kakve privilegije i koristi od kraja i naroda. Šteta je da moji ugledni kolege koji su tim krajem "jezdili", nisu razgledali i Bočac i druge starohrvatske utvrde ovoga kraja i o tome također podnijeli neka izvješća. Sada je čitava glavica zarasla u šikaru, neki znatiželjnici su je raskopali, a vrijeme razgrađuje dvore knezova Kosinjskih i Frankopana.

⁶⁸ S. PAVIČIĆ, 1962, 67-68; M. KRUEK - Z. HORVAT, 1988, 224.

Bužanima i Bočacem.

Na južnim stijenama na izdvojenoj manjoj zaravni nalaze se ostatci ranosrednjovjekovne crkve nepoznata titulara.⁶⁹ Godine 1989. i 1990. na tom su mjestu izvršena arheološka istraživanja, koja su na svjetlo dana iznijela temelje jednobrodne ranoromaničke starohrvatske crkve s kružnom apsidom i ostacima maloga tornja na pročelju. Oko crkve otkopano je više starohrvatskih grobova koji se datiraju u vrijeme 11.-12. stoljeća. Istraživanja koja je vršila prof. Maja Šmalcelj, zbog rata se nisu mogla završiti, a danas se ne mogu nastaviti zbog nedostatka sredstava. Trebalo bi ih svakako nastaviti jer vjerujem da bi konačni rezultati bili vrlo značajni za istraživanje crkvene prošlosti i kulture stare župe Bočaci.

Zapadno od Gornjeg Kosinja uz potok Bakovac vijuga pastirski put u pravcu Velebita, pokraj Begovače, preko Lubenovca i Alana dalje do Jablanca. Malo podalje, a južno od srednjovjekovne crkve sv. Vida u Kosinjskom Bakovcu, nalazi se zanimljiv arheološki lokalitet, zidine jednoga manjeg utvrđenog dvora. Ovaj je položaj književnik Z. Kulundžić locirao kao mjesto gdje je osnovana i gdje je djelovala tiskara i 1483. tiskan *Kosinjski misal*, prva i najstarija hrvatska tiskana knjiga.⁷⁰ Ako je to istina (ali ne mora biti da je bilo baš na ovom položaju), onda je već odavno trebalo izvršiti istraživanja i raščistiti pitanje u koje ne treba sumnjati, barem kako to senjski biskup Sebastijan Glavinić, odnosno redovnik Marin zasvjedočuje u čuvenoj vizitaciji Like 1691./2. godine.⁷¹

16. Ostrovica, Oteš i Tržić – Gornje i Donje Pazarište

Na prostoru Gornjeg i Donjeg Pazarišta nalazi se više srednjovjekovnih burgova, ali i župskih vjerskih i trgovačkih središta Bužana. Među starije i značajnije ubraja se buški Tržić, koji se nalazio do crkve sv. Ivana, današnja Aleksinica, Gradina i Kloštar na mjestu gdje se nalazi crkva sv. Jakova, a na visokim liticama ranosrednjovjekovna utvrda Ostrovica Buška, pravi kastrum u kojem se 1341. spominje crkva sv. Mihajla, poznato svetište u podgradu svete Bogorodice.⁷² Južnije se na brdu nalazio čvrsti utvrđeni Oteš u podnožju kojega se nalazilo veće podgrađe s izgrađenim crkama, a to i danas svjedoči toponim

---

⁶⁹ M. ŠMALCELJ, 1992, 12. Godine 1989. i 1990. kolegica je uspješno izvršila arheološka istraživanja položaja Banji Dvor (Mlakvena Greda). Budući da se ovdje radi o vrlo značajnom starohrvatskom sakralnom spomeniku iz vremena predromanike (11. st.), nadam se da će mjerodavni omogućiti istraživanja na Mlakvenoj Gredi u slobodnoj Hrvatskoj.

⁷⁰ Z. KULUNDŽIĆ, 1966, 189-191.

⁷¹ Z. KULUNDŽIĆ, 1966, 191, faksimil stranice vizitacije biskupa Glavinića (odnosno fratra Marina Senjanina).

⁷² B. GUŠIĆ, 1973, 35.

"Crkvine".

Istočno od Pazarišta (Tržića), negdje oko vela Mandinac, čija voda tu utječe u Otešicu, nalazila se predromanička crkva sv. Magdalene.⁷³ Otuda potječu dva vrijedna ulomka starohrvatskog pletera datirana u sredinu 9. st., a to je doba pokrštenja "poganih" Hrvata u Lici i Podgorju. Vjerojatno je da je ovakvih malih crkava bilo još u Lici i Podgorju, a njih su podizali pučani, ali odlučniji plemeniti ljudi. Da bi se prihvatila Vujnovićeva solucija kako iz ove crkve potječu ulomci najstarijeg pletera iz Like, trebalo bi lokalitet kao narodnu svetinju što prije stručno istražiti.

U blizini starog Tržića stoji drevni starohrvatski utvrđeni grad Bužim,⁷⁴ središte Buške župe s podgrađem Potorjanom.⁷⁵ Nije siguran prijedlog B. Gušića da je taj grad sijelo prve poznate hrvatske kneginje Buge (adekvatno Tuge), ali neke legende dugo žive i onda kada se u njih ne vjeruje. Prema B. Gušiću stari se Bužim i Potorjan već 1483. nalaze u ruševnom stanju. Odakle mu ta godina, trebalo bi preciznije istražiti.

Istočnije od Pazarišta nad pitomim smiljanskim poljem na dominantim glavicama uzdižu se stari utvrđeni gradovi: Bogdanić, najsjajniji tvrđi Komrčar i Smiljan,⁷⁶ koji su nastali vrlo rano. I tu je poznato više lokacija s nazivom "Crkvina", ali o njima ne znamo ništa više nego što su zapisali Frasn, Vaniček, Patsch, Pavičić i Gušić.

17. Mušaluk, Stari Grad i Široka Kula

Zapadno od današnjeg Budaka, a poviše rijeke Like, nalazi se mjesto od starine zvano "Stari Grad" (Novi Budak).⁷⁷ Predaja navodi da se tu nalazila neka starokršćanska crkva posvećena sv. Petru, pa odatle (*sanctus Petrus*) starohrvatski naziv Sutpetar, koji se u dokumentima prvi put spominje 1263. godine. "Stari Grad", kojem ne znamo prvotno ime, prema sačuvanim nadzemnim ostacima bio je vrlo značajno srednjovjekovno središte Like i plemena Kasega,⁷⁸ oko čijeg podrijetla imena i narodnosti ime više suprotnih mišljenja. Zna se da je tu bilo sijelo "ličkog stola" i ličkog arhiđakona. U to vrijeme taj je dio Like u crkvenom pogledu potpadao pod upravu "hrvatskoga ninskog biskupa", koji je tu imao svoje povremene biskupske dvore i tu su se do crkve održavali godovi i sajmovi.

⁷³ M. JAPUNČIĆ, 1943, 36-37; A. VUJNOVIĆ, 1983, 14-15.

⁷⁴ N. KLAIĆ, 1974, 121-123; B. GUŠIĆ, 1973, 33-34.

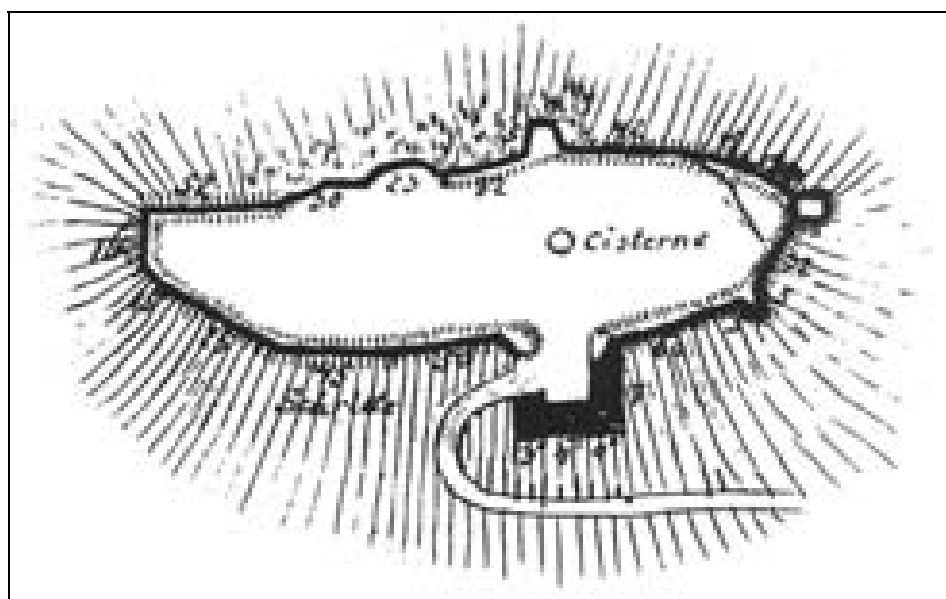
⁷⁵ S. PAVIČIĆ, 1962, 25.

⁷⁶ A. TOMLJENOVIĆ, 2001, 26-27.

⁷⁷ S. PAVIČIĆ, 1962, 25.

⁷⁸ B. GUŠIĆ, 1973, 29.

U blizini, a istočno od današnjeg Ličkog Osika na mjestu Kula, na dominantnom prometnom položaju nalazilo se starije pretpovijesno japodsko, a zatim antičko naselje *Ancus*.⁷⁹ Prema Pavičiću,⁸⁰ na brijegu je bilo izgrađeno i bedemom utvrđeno naselje s crkvom posvećenom sv. Mariji. To naselje nalazilo se na strateški važnom mjestu, imalo je čvrste bedeme i jaku i veliku kulu po kojoj je dobilo ime, i zbog toga postalo sjedište župe, a moguće i povremeno sjedište hrvatskog bana koji je u ime hrvatskih knezova i kraljeva upravljao župama Likom, Krbavom, Gackom i Bužanima, ali u proširenom kontekstu teritorijalnosti, a to znači da su se ovlasti bana protezale i na teritorij grada Senja, Podgorja, Brinja, a možda i dijela Vinodola. Moguće je da je to ona krajina koja se navodi na Bašćanskoj ploči (*V Krajini*), a pod banskim su zapovjedništvom "krajinske" i kraljevske (ugarsko-hrvatske) postrojbe ratovala s Rabljanima i Mlečanima. To su pitanja na koja se nije do kraja odgovorilo.

Sl. 9. Ostatci gradine istočno od Kule (skica I. Kukuljevića iz Arhiva HAZU-a u Zagrebu), presnimljeno iz *Zbornika za narodni život i običaje*, 53, 1995, 157

⁷⁹ J. KLEMENC, 1940, 9. (v. kartu). Na *Tabuli Peutingeriani* iza Senije, Avenda, Arupija i Epidotija dolazi *Ancus* – Široka Kula, gdje su pronađene pretpovijesne i rimskodobne starine. I. ŠARIĆ, 1974, 66-67; J. BRUNŠMID, 1901, 63, 105-106.

⁸⁰ S. PAVIČIĆ, 1962, 19; A. HORVAT, 1974, 54.

18. Lička Ostrovica i okolica

Istočno od današnjega Gospića pod impozantnom gradinom (*castrum nostrum Ostrouice u komitatu Licce*) nalazi se Lička Ostrovica,⁸¹ koja je oko 1263. godine središte plemena Tolimirovića, a kasnije u 15. st. knezova Mogorovića. Tik uz kuću Nikšića i Lazića nalazi se položaj već davno nestaloga srednjovjekovnoga podgrađa – naselja. Tu se na zemlji po jednim naziru ostatci predromaničke, a drugima romaničke crkve posvećene sv. Ivanu Krstitelju.⁸² Do 1941. na pročelju još dobro stojeće ruševine recentne pravoslavne crkve nalazili su se ulomci starohrvatskog pletera iz 11.-12. st., koji su u ratnim ili poratnim vremenima nestali.

19. Kvarte – Mohlić

Sjeveroistočno od današnjega Perušića na položaju Kvarte nalaze se ostatci značajnoga pretpovijesnog i antičkog naselja koje se naziva *Epidotium*, kasnije moguće plemenskog sjedišta Stupića. U blizini se nalazi istaknuta gradina Štitar, pod kojom je moguće bilo smješteno veće srednjovjekovno naselje Mohlići.⁸³ Tu pod zemljom nalaze se ostatci neke veće romaničke crkve nepoznata titulara, koja je mogla biti sjedište buškog vikara.

20. Mogorić – Sv. Jure na Skurini

Jugoistočno od Gospića pokraj rijeke Jadove na visokim stijenama stoje dobro držeće zidine srednjovjekovne gradine Mogorića,⁸⁴ starog utvrđenog središta plemena Mogorića. Pod gradinom iznad seoskih kuća do 1945. stajala je recentna pravoslavna crkva sv. Nikole u koju su bili uzidani ulomci pletera, koji su navodno doneseni s neke obližnje starohrvatske crkve koja se razgradila. Misli se da je to bila crkva sv. Jure na Skurini, gdje je u srednjem vijeku bio rotni stol plemena Mogorovića.

21. Bilaj

Idući od Gospića prema Lovincu, s lijeve strane ceste na osamljenom brijegu nalaze se razvaline srednjovjekovnog utvrđenoga grada Bilaja,⁸⁵ stari posjed plemenitih Tvrtkovića. Pod gradinom, svakako prije Turaka, razvijalo se

---

⁸¹ S. PAVIČIĆ, 1962, 43.

⁸² A. HORVAT, 1974, 134, br. 83.

⁸³ I. ŠARIĆ, 1974, 64-65.

⁸⁴ R. HORVAT, 1941, sv. II. 151-152.

⁸⁵ A. HORVAT, 1974, 134, br. 85.

podgrađe, Varoš Bilajski kako se to navodi "... pridoh pod Belaj v varoši belajski". Tu je i položaj zvan Klisa, sjećanje na neku staru župsku crkvu koja se nalazila nedaleko današnje posvećene sv. Jakovu.

22. Ribnik

Južno od Bilaja prema Lovincu dolazi se u Ribnik, staro srednjovjekovno plemićko utvrđenje izgrađeno pokraj rijeke Like, gdje se nalazi mjesto nazvano Crkvina.⁸⁶ Tu se nalazila neka starija župna crkva koja je nakon 1702. porušena, a nova sv. Petra i Pavla izgrađena je 1711. usred mjesta. Važan je navod biskupa Glavinića da je u okolici Ribnika prije Turaka bilo oko sedam katoličkih crkava, a neke su od njih mogle biti iz ranoga srednjeg vijeka.

23. Kurjak – grad Kurjakovića

Idući cestom od Udbine na jugozapad, poviše sela Kurjak na visokom brijegu uzdižu se ruševine grada i tvrđave Kurjak (*Curiacum de Corbavia*). Od 11. st. i tijekom srednjeg vijeka Kurjak je znamenito mjesto i plemensko sjelo Kurjakovića Krbavskih. Pod gradinom u dolini potoka Tušice nalaze se ostatci romaničke crkve, koju se naziva "Crkvina" ili "Grčka crkva", oko koje je bilo uređeno starohrvatsko groblje na redove.⁸⁷ Grobove mnogih plemenitih kurjačkih odličnika pokrivala su velike i male kamene ploče.

24. Počitelj

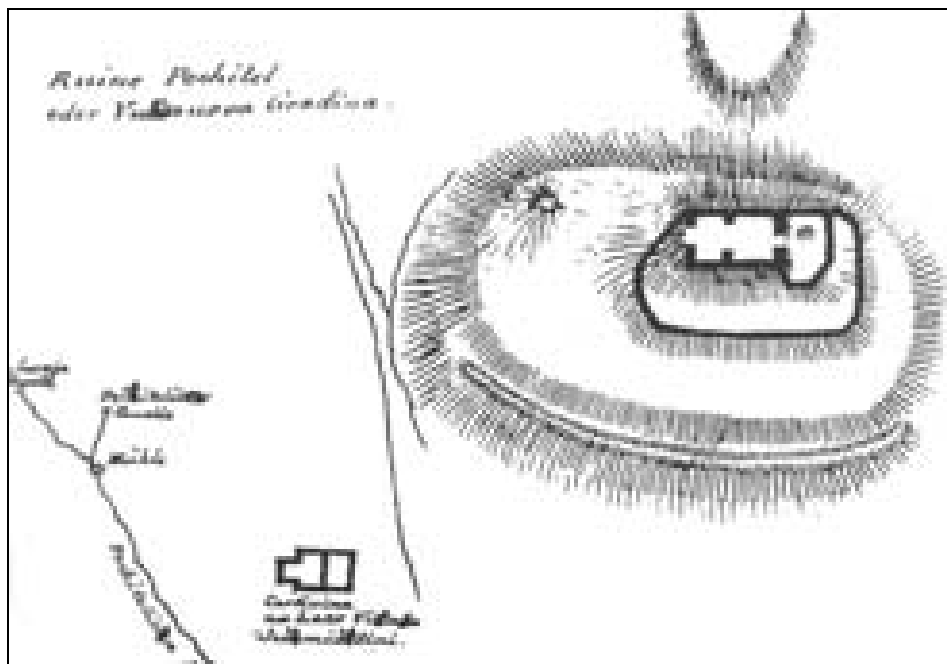
Južno od Gospića pod Velebitom oko izvora Počiteljice, svakako prije 1258., na brijegu je izgrađeno neko rodovsko utvrđeno središte ličke župe. Godine 1263. Počitelj se nalazi u posjedu vladara koji ga utvrđuje i određuje za središnje mjesto župe Like.⁸⁸ Podno utvrđenoga grada zabilježeno je podgrađe (*sub castro pocitel in villa vocata Podgradie*). Pod gradom, na terasastim livadama i njivama zaseoka Vuksani nije bilo vidjeti starih zidina kuća, ali su mještani pričali da se ostatci nalaze pod zemljom. Tu se nalaze ostatci dvije "Crkvine",⁸⁹ koje su, sudeći prema utemeljenju grada, najvjerojatnije romaničke građevine. To se može razjasniti jedino arheološkim istraživanjima, koja bi nam dala odgovore o prošlosti Počitelja i ranosrednjovjekovnog, a moguće i antičkog, naselja.

⁸⁶ S. PAVIČIĆ, 1962,3023.

⁸⁷ A. HORVAT, 1974, 131, br. 46; S. PAVIČIĆ, 1962, 81-82.

⁸⁸ S. PAVIČIĆ, 1962, 32-33.

⁸⁹ S. PAVIČIĆ, 1962, 79; M. BOGOVIĆ, 1993, 88.

Sl. 10. Ruševine staroga Počitelja ili Vuksanove gradine (skica I. Kukuljevića iz Arhiva HAZU-a u Zagrebu), presnimljeno iz *Zbornika za narodni život i običaje*, 53, 1995, 165

25. Stara Krbava – Udbina

Današnja Udbina (Udvina), u starim ispravama zvana Krbava, starohrvatsko je naselje plemenitog roda Gušića – Kurjakovića izgrađeno na jugoistočnim obroncima Krbavskog ili Udbinskog polja, kojim protječe rječica Krbavica, po kojoj je nazvano polje, grad, župa i biskupija. Prvi spomen župe, ali i njezina sjedišta, donosi bizantski car i pisac Konstantin Porfirogenet oko 950. Godine 1078. u pratnji na krunidbi kralja Zvonimira nalazi se krbavski župan Desimir.⁹⁰ Na čuvenoj Bašćanskoj ploči iz doba s kraja 11. st. spominje se župan Desimir, izaslanik kralja Zvonimira.⁹¹ Moguće je to jedna te ista osoba.

Zbog novonastalih političkih ali još više vjerskih prilika, pojava krstjana ili bogumila u istočnim bosanskim krajevima, na Splitskom crkvenom saboru

⁹⁰ N. KLAJČ, 1988, 28.

⁹¹ M. KRUIHEK - Z. HORVAT, 1988, 203, bilj. 43 s navodom važnije literature; S. PAVIČIĆ, 1962, 83.

utemeljena je 1185. Krbavska biskupija. Budući da u utvrđenom župskom središtu nije bilo dovoljno prostora za izgradnju nove crkve, s južne strane grada uz cestu na zgodnom položaju podignuta je crkva sv. Jakova, a uz nju biskupski dvori s gospodarskim zgradama.

Postoje neke indicije da je prvobitno sjedište krbavskih biskupa bilo u starom utvrđenom gradu Mrsinju, visoko u brdima pokraj puta koji vodi iz Krbave preko Kozjana do Vrhovina. Nakon tatarske provale godine 1242. biskupski dvori i crkva sv. Jakova izgrađeni su s južne strane Krbave, kako to posvjedočuju arheološka istraživanja koja se izvode na biskupskom kompleksu i crkvi sv. Jakova.⁹²

26. Baština s Krbave

Na području stare župe Krbave, a u doba od 7. do 13. st., bio je izgrađen veći broj starohrvatskih utvrđenih naselja, kastruma s podgrađima – varošima i organiziranim crkvenim župama.

Na južnom dijelu Krbavskog polja na visokom i dominantom položaju iznad ravnice stoje zidine i kule staroga Komić-grada, sijela plemena Karlovića, prema Frasu prostranog i jednog od najljepših plemenitaških burgova na Krbavi.⁹³

Na sjeveru Krbavskog polja poviše sela Debelo brdo stoje zidine i kule nekoć znamenitoga grada neznanog imena i vremena izgradnje.⁹⁴ Pod gradinom prema Henebergu bilo je vidjeti ostatke neke romaničke crkve okolo koje je bilo razbacanih velikih kamenih ploča, što su nekoć pokrivale grobove plemenitih ljudi iz toga kraja.

Na prostranom i plodnom Koreničkom polju na položaju neke stare japodske gradine u ranom srednjem vijeku bio je izgrađen kaštel Korenica. U blizini na glavici Krsta (676 m n.v.) navodno se nalazio neki rimski kastrum.

Ponad Koreničkog polja na zapadnim vrhovima oko Vrpila, starog prijevoja na putu prema Turjanskom – Otočcu, nalazio se nekoć znameniti srednjovjekovni grad Mrsinj (*Mrsigno*), za koji neki misle da je bio prvo sjedište krbavskog biskupa.

---

⁹² R. JURIC, 2001, 127-131, gdje se nalazi sva važnija literatura o crkvi i biskupiji. Zanimljivo je istaknuti da je prema rezultatima novih istraživanja katedrala sv. Jakova izgrađena u drugoj polovici 13. ili početkom 14. st. To ponovno aktualizira stara mišljenja da su prva crkva i zgrada biskupije mogle biti u starom Mrsinju, koji je strateški povoljniji i obrambeno mnogo sigurniji od napada neprijatelja kakvi su u tim vremenima bili Tatari. Izgradnja Mrsinja na tako visokom brdu podsjeća me na Staro Brinje, koje je isto tako visoko u planini kao i još neka ranosrednjovjekovna utvrđenja u Lici, Krbavi i Gackoj.

⁹³ B. GUŠIĆ, 1973, 23.

⁹⁴ B. GUŠIĆ, 1973, 24.

27. Vrhovine – Turjansko

Jugoistočno od današnjih Vrhovina iznad plodnog polja nalazi se stari srednjovjekovni utvrđeni plemićki grad nazvan Turan, jedan u nizu posjeda plemenitih Gušića-Kurjakovića. Samo utvrđenje čini se da je izgrađeno prije 1334. S jugozapadne strane utvrde na više položenih terasa moglo je biti izgrađeno manje podgrađe. Prema dokumentima prije 1364. ovdje je bio osnovan pavlinski samostan sa crkvom sv. Marije.⁹⁵

Nakon izгона Turaka iz Like 1689. u blizini starije ruševne katoličke crkve naseljeni pravoslavni živalj izgradio je crkvu sv. Bogorodice, koja je danas zbog nemara i neodržavanja vjerskih obreda posve propala i uskoro će se srušiti do zemlje. Sudeći po ostacima zidova, osobito na zapadnoj strani, čini se da su ovi doseljenici stariju derutnu crkvu obnovili i posvetili Bogorodici.

Prema istraživanjima M. Kruheka i Z. Horvata pod obližnjim brijegom Bačinovac nalaze se ostatci neke stare srednjovjekovne crkve.

Zapadno od Turjanskog, okružena šumom i malim plodnim poljima, nalaze se stara doturska sela Veliki i Mali Čanak, Kozjan, utvrda Drivenik, a uz njih se nalaze ostatci više starih srednjovjekovnih "Crkvina".

Sjevernije od Turjanskog je staro plemensko rodovsko središte Vrhovine (*Wyrhhowina Gatensis*), djedovina plemenitih Perušića. Na obližnjem ovisokom brijegu nalaze se znatne ruševine nekoć utvrđenog naselja – kastruma Vrhovine. Više na sjever, iznad malih ali plodnih polja, na brijegu se nalaze stare tvrđice Sokolić i Dabar-grad, uz kojega je niklo i malo podgrađe.

28. Lovinac – Sveti Rok

Sa sjeverne strane Lovinca na obližnjoj glavici Cvituša utvrđeni su ostatci iz predhrvatskog doba.⁹⁶ U ranom srednjem vijeku Hrvati su na ovome položaju izgradili novo utvrđeno naselje, koje je dugo vremena bilo didina plemenitih Lovinčana. S. Pavičić navodi da se u središtu mjesta nalazi neka "Crkvina" iz doturskog vremena, a Cvituša da je Stari Lovinac.⁹⁷ U bližoj okolici Lovinca nalaze se neka stara naselja i tvrđa Zagon, ali i ostatci neke srednjovjekovne "Crkvine". Poviše brijega su ostatci neke starije tvrđe, moguće starog Zagona.

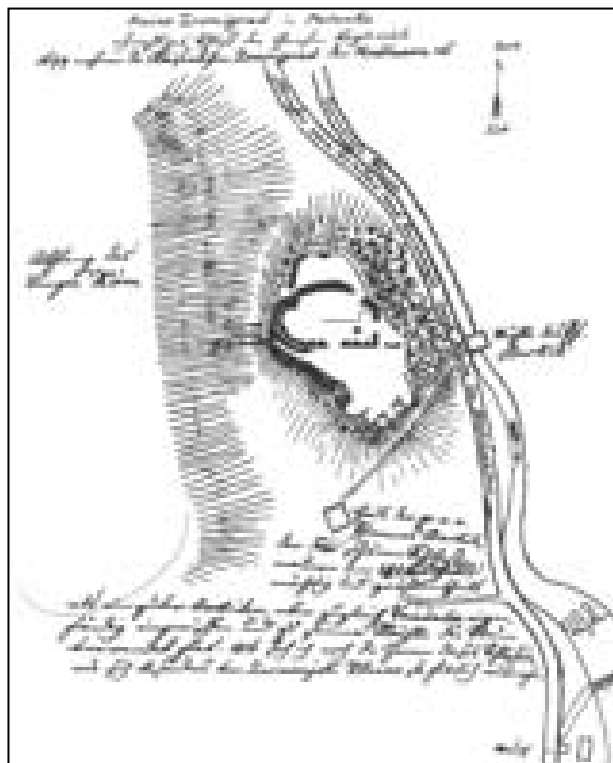
⁹⁵ M. KRUHEK - Z. HORVAT, 1988, 204-205; S. PAVIČIĆ, 1962, 84-85.

⁹⁶ S. PAVIČIĆ, 1962, 36.

⁹⁷ F. J. FRAS, 1988, 150-151. Moram istaknuti da je prošlost Lovinca – Svetog Roka arheološki potpuno neistražena. Zna se da je od starine Lovinac – Sveti Rok značajna raskrsnica putova.

Sl. 11. Ruševine Zvonigrada iznad Zrmanje (skica i bilješke I. Kukuljevića iz Arhiva HAZU-a u Zagrebu), presnimljeno iz *Zbornika za narodni život i običaje*, 53, 1995, 125

29. Zvonigrad na Zrmanji

Na desnoj obali Zrmanje na istaknutom brijegu poviše ceste stoje znatne i čvrste zidine i kule, ostatci grada Zvonigrada, središta starohrvatske srednjovjekovne župe Odorje.

Oko godine 1200. Zvonigrad je rezidencija i velebni dvori uglednoga splitskog kneza Višena, koji potječe iz roda plemenitih Šubića,⁹⁸ a poznat je kao sljedbenik i zaštitnik bogumila, heretika bosanskih "krstjana".

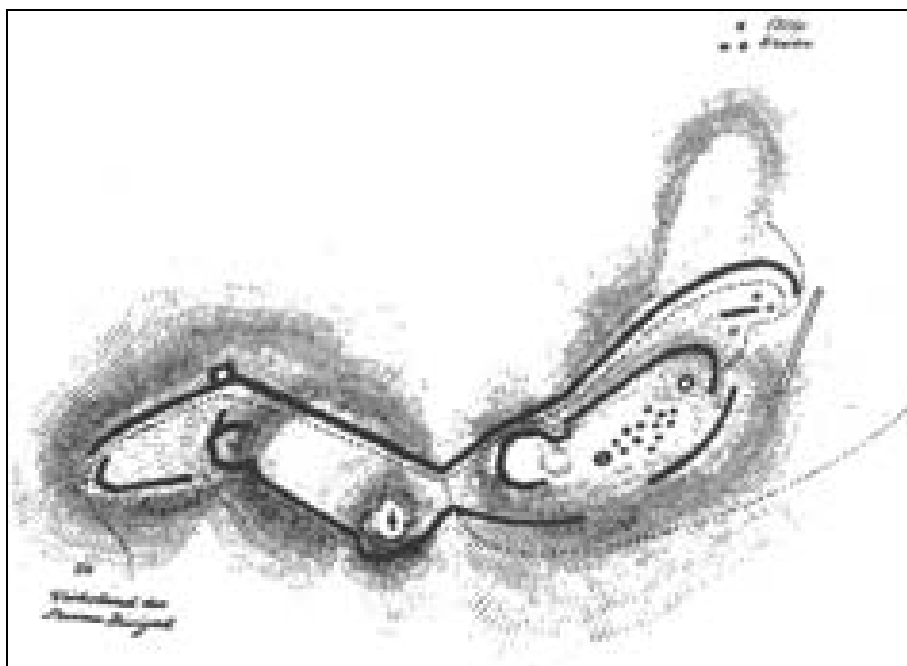
U blizini Zvonigrada nalaze se ruševine još jednoga srednjovjekovnog neistraženog utvrđenja – Kegelj grada. U blizini Zrmanje su ostatci neke stare "Crkvine", uz koju se nalaze grobovi na redove, a od kojih su neki bili pokriveni kamenim pločama.

⁹⁸ B. GUŠIĆ, 1973, 52; R. HORVAT, sv. I, 1941. 10, sv. II, 157-158; F. J. FRAS, 1988, 126-128.

30. Lapac i okolica

Južno i istočno od Udbine sve do rijeke Une nalazi se šumovito prostrano ratarsko i stočarsko područje, položaj starih hrvatskih župa Srb, Gračac, Nebljusi,⁹⁹ na kojima je u dotursko vrijeme bilo izgrađeno dosta utvrđenih plemićkih naselja – kastruma, uz koje su bile izgrađene crkve i mjesna groblja. Poradi turskog pustošenja i okupacije te naseljavanja novoga svijeta s istoka i turskih podanika, propali su mnogi dvori i crkve te sva pisana svjedočanstva o životu i kulturi ovoga kraja, koji je u arheološkom, povijesnom i arhitektonskom smislu baš najneistraženije područje Hrvatske.

U blizini današnjeg Lapca usred ravnice uzdiže se brdo Obljaj, staro pretpovijesno, a moguće i antičko naselje. Na tom su položaju i stari Hrvati po doseljenju izgradili prostranu i sigurnu utvrdu, koja je bila središte srednjovjekovne župe Gračac.¹⁰⁰

Sl. 12. Ruševine grada Laba na brdu Obljaju kod Donjega Lapca (crtež I. Kukuljevića iz Arhiva HAZU-a u Zagrebu), presnimljeno iz *Zbornika za narodni život i običaje*, 53, 1995, 121

⁹⁹ B. GUŠIĆ, 1973, 49; R. HORVAT, 1941, sv. I, 12.

¹⁰⁰ F. J. FRAS, 1988, 132; B. GUŠIĆ, 1973, 45; R. HORVAT, 1941, sv. I, 44-45, sv. II, 156.

II. Ostatci materijalne kulture

Na čitavom prostoru Like, Primorja i grada Senja izdvojen je samo jedan dio značajnije starohrvatske srednjovjekovne baštine: gradovi, naselja, burgovi, dvorovi i kašteli koji pripadaju vremenu od 7. do sredine 13. st. Uz naselja – utvrđenja navedene su samo značajnije župe, crkve, kapelice, samostani i svetišta za koja se misli da pripadaju tome vremenu. Uz danas vidljive nadzemne spomenike, navode se i oni čiji se ostatci nalaze pod zemljom. Uz to ističem da na čitavom ovom području do danas nije pronađena niti jedna rana starohrvatska nekropola na redove. Isto to vrijedi za pučku arhitekturu, te predmete umjetnosti. Mnogo toga materijalnoga i duhovnoga nestalo je u tijeku ratova s Turcima, iseljenja starosjedilaca, ali i ljudskog nemara.

U ovoj prigodi želim naglasiti da ovaj teritorij stare Banske Hrvatske nije bio tako nenaseljen, neuljuđen, bez umjetnosti i kulture, bez svojih društvenih i upravnih normi i sudstva, uprava, svojih župskih, rodovskih i plemićkih sjedišta, bez smisla za arhitekturu i izgradnju sakralne i fortifikacijske arhitekture.

a) Najstariji nalazi koje pripisujemo starim Hrvatima, a može biti i Avarima, ukrasni su brončani jezičci, tj. sedam primjeraka dijelova konjaničke opreme ratnika. Uz te slučajne nalaze iz kastruma Murule, starohrvatske Stinice kod Jablanca,¹⁰¹ znamo za još šest jezičaca s nepoznata nalazišta, a jedan je iz Vreпча. Nalaze su pohranjeni u Arheološkom muzeju u Zagrebu, a pripadaju tzv. karolinškom tipu jezičaca i datiraju se u vrijeme konca 8. st.

b) Južno od Otočca pod brdom Umcem (položaj Gornja Luka) pronašao je 1965. učenik Osnovne škole u Otočcu Josip Bogdanić u iskopu kanala za vodovod jedan željezni mač tipa Ulfbrecht franačke proizvodnje,¹⁰² koji se datira u 9. st. Mač se čuva u Arheološkom muzeju u Zagrebu. U blizini sela Prozor (grad Otočac) na sjevernim obroncima brda Prozorina (starohrvatska ranosrednjovjekovna utvrda) pronašao je prof. Milan Orešković među kamenjem jedan željezni mač koji se prema tipu datira u 10. stoljeće.¹⁰³

Godine 1980. radnici Šumarije Gračac pronašli su u iskopu jedne od jama za sadnju borova na položaju srednjovjekovnoga grada Zvonigrada u istočnom Velebitu željezni dvosjekli mač. Mač se čuvao u upravi Šumarije, ali je danas njegova sudbina nepoznata. Prema tipologiji arheolog Z. Vinski ga datira u 9. st.

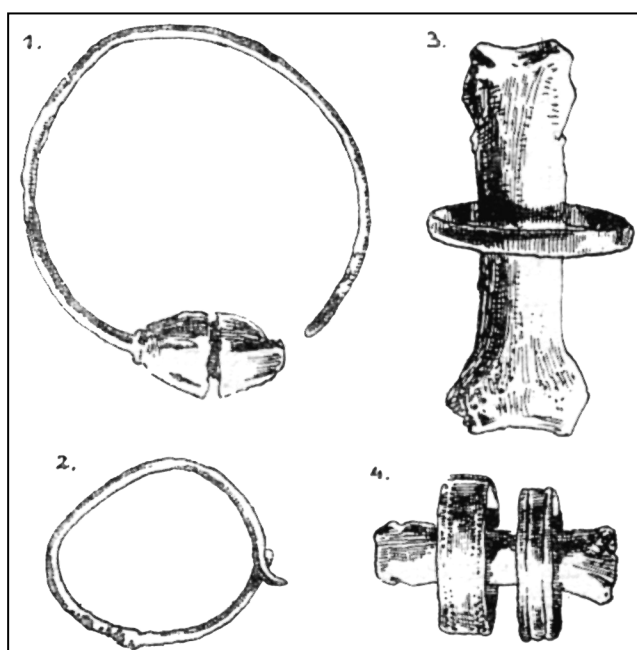
¹⁰¹ K. SIMONI, 1986, 217-228.

¹⁰² Z. VINSKI, 1983-1984, 190; I. ŠARIĆ, 1972-1973, 229.

¹⁰³ I. ŠARIĆ, 1972-1973, 232-234.

Od prije Domovinskog rata u Muzeju Like u Gospiću nalazi se jedan dvosjekli mač – spata, slučajan nalaz pronađen negdje u šumi iznad Divosela u Velebitu. Mač bi se mogao datirati u vrijeme 9./10. st., ali ga kustos u Muzeju Like T. Kolak datira u 11. st., odnosno smatra da potječe iz postkarolinškog doba.¹⁰⁴

Ovdje se treba spomenuti da se pri izgradnji priključnog puta na cesti Oltari – Lom – Mrkvište u iskopu terena ispod Doma na Zavižanu (Sjeverni Velebit) naišlo na grob neznana pokojnika, a uz njega je bio željezni mač. Iz opisa koji mi je dao Drago Vukušić (domar i tadašnji meteorolog u Domu na Zavižanu),¹⁰⁵ moguće je to mač koji se danas čuva u Muzeju Like, a koji je pronađen na Velebitu. Mislim da otkriveni grob treba povezati s prijelazom preko prijevoja u neko zimsko doba, kada su zima i jaki vjetar nadjačali snagu neznanoga hrvatskog ratnika koji je ovdje ostao zavijen, a moguće je zbog toga prijevoju i nadjeveno današnje starohrvatsko ime Zavižan (zavijan).

Sl. 13. Nakit iz starohrvatskoga groblja oko crkve sv. Marka kod Poduma blizu Otočca, presnimljeno iz *VHAD-a*, n.s., sv. V, 1901, 49

¹⁰⁴ T. KOLAK, 2001, 30.

¹⁰⁵ Prema kazivanju Drage Vukušića domara Planinarskog doma i voditelja Meteorološke postaje Zavižan – Sjeverni Velebit. Ujedno ovdje koristim priliku zahvaliti se na suradnji Tatjani Kolak.

c) U starohrvatskim grobovima na redove iz nekropole oko romaničke crkve sv. Marka od Poduma istočno od Otočca, pri rekognosciranju koje je izveo godine 1901. J. Brunšmid,¹⁰⁶ pronađeni su skromni grobni prilozi: starohrvatske jagodaste naušnice, prstenovi, čavli od mrtvačkih sanduka, više ulomaka grube domaće keramike kao ostatci grobnih dača i brojni osteološki ostatci pokojnika. Sjećam se da su još 1980. bile poprilično sačuvane zidine crkve i okolni grobovi koje su pokrivala velike i male kamene ploče. Nakon toga, pri rekonstrukciji ceste, oštećeni su ogradni zidovi i brojni grobovi. Za Domovinskog rata položaj crkve i groblja, budući da je tu malo povišen teren iznad polja, korišten je za izgradnju četničkog bunkera. Nakon "Oluje" 1995. neki domaći "nadobudni" demontirali su nekoliko redova horizontalnih slojeva kamena tesanca sa zida apside, ne sluteći da su tako oštetili jednu od najstarijih starohrvatskih crkava u Gackoj, koja je vjerojatno izgrađena u vremenu 11./12. st. Ova crkva mogla je biti suvremena onoj benediktinskoj opatiji i crkvi sv. Nikole "v Otočci", koja se spominje na Bašćanskoj ploči. Moram primijetiti da je velika šteta da lokalne vlasti i mjerodavna tijela zaštite spomenika kulture nisu intervenirali i osigurali sredstva za odgovarajuća arheološka istraživanja i konzervaciju očuvanih grobova i ostataka ove drevne crkve, zadužbine Gačana.

U Gackom polju sjeveroistočno od Lešća oko godine 1707. izgrađena je crkva sv. Franje, i to na mjestu gdje je prije Turaka stajala starija crkva Sv. Trojstva. Oko crkve izvršeno je manje arheološko istraživanje, utvrđeni su grobovi i u njima nađeni prilozi koji su posve slični onima sa crkve sv. Marka u Podumu.¹⁰⁷

Jedno manje starohrvatsko groblje utvrđeno je uz crkvu Majke Božje od Rozarije u Lešću. I ovi grobovi s neznatnim priložima datiraju se u vrijeme 11./12. st.

U Ličkom Lešću uz kuću Ivica Begovića (kbr. 91) na blagoj uzvisini iznad polja utvrđeni su ostatci drugoga manjeg starohrvatskog groblja.

Južno od crkve Majke Božje od Rosarija na uzvisini zvanj "Staro groblje" pronađeni su ostatci starohrvatskih grobova, koji se prema nalazima datiraju u vrijeme od 11. do 17. st. Mislim da datacija do 17. st. ne odgovara, budući da je nekropola mogla trajati do 16. st., odnosno do vremena turske opasnosti, kada se pučanstvo iselilo, a groblje ostalo izvan upotrebe.

Ovim nalazima dodajmo naušnice iz Kopolja kod Otočca koje se nalaze u Arheološkom muzeju u Zagrebu, sa srodnim priložima iz japodskih grobova sa Crkvine ili nekoga drugog lokaliteta u Polju. Među ove nalaze

¹⁰⁶ J. BRUNŠMID, 1901, 44-49; S. ERCEGOVIĆ, 1960, 243-244.

¹⁰⁷ S. ERCEGOVIĆ, 1960, 244-245.

ubrajamo zlatne naušnice s jednom jagodom iz Otočca, te srebrne jagodice s Lipove glavice kod Perušića.¹⁰⁸

Bez obzira na to što nalazi nisu osobito brojni, oni sugeriraju da se arheološka istraživanja treba organizirati na spomenutim ali i na drugim lokacijama diljem Like, gdje također treba očekivati srodne nalaze starohrvatske materijalne kulture.

d) Nalazima ukrasnih predmeta i oružja iz starohrvatskih grobova pridajem popis i kraći opis poznatijih ali neistraženih predromaničkih i romaničkih starohrvatskih crkava, oko kojih su bili grobovi dijelom pokrivni velikim kamenim pločama, a pripadaju vremenu 13.-16. st.

Na prostoru ispred današnje senjske katedrale sv. Marije, a bliže kuće Živković, godine 1993. izvršeno je sondažno arheološko istraživanje.¹⁰⁹ Tom prilikom naišlo se na antičke zidove i dijelove mozaičnog poda – ostatke starokršćanskog svetišta iz kraja 4./5. st., dakle iz vremena kada je Senija bila sjedište novoosnovane biskupije, čiji je teritorij mogao tada, a kasnije sigurno, obuhvaćati i prostor Podgorja, dijela Vinodola, Bužana, Gacke i Brinja. Nalazi su pokazali da je čitav kompleks prve kršćanske crkve i senjske biskupije uništen negdje u vrijeme seobe naroda. Postavlja se pitanje kada je na spomenutom prostoru obnovljena crkvena organizacija s biskupskim sjedištem u Senju? Za sada se o tome može samo nagađati, jer su podatci iz arhiva senjske biskupije nepotpuni.¹¹⁰ Ondje je V. Kraljić pronašao *Catalog Episcoporum Segniensium* nepoznata sastavljača u kojem se spominju prve poznati senjski biskupi Laurencije i Maksimin (4./5. st.), ali i da je 743. biskupom bio neki *Ioannes Episcopus Segni*. Ove vijesti ne možemo potpuno znanstveno prihvatiti ali ni opovrgnuti, odnosno možemo pretpostaviti da senjska biskupija postoji ili je obnovljena u prvoj polovici 8. st., kako se to navodi u *Katalogu*.

Pretpostavljam da je obnovom senjske biskupije nakon godine 1154. neka starija i manja crkva porušena ili adaptirana,¹¹¹ odnosno izgrađena je nova jednobrodna u obliku kako to zamišlja dr. M. Viličić, kojoj su u 18. st. dograđene pomoćne lađe i produžena sakristija. Posve je sigurno da je oko katedrale, kao centralne crkvene građevine, tijekom 12. i 13. st. bilo izgrađeno nekoliko crkava. Uz crkve u gradu, dvije do tri crkve mogle su biti izgrađene

¹⁰⁸ S. ERCEGOVIĆ, 1960, 249.

¹⁰⁹ R. STARAC, 1999, 13-26.

¹¹⁰ V. KRALJIĆ, 1971, 287-288.

¹¹¹ D. NEKIĆ, 1997, 35. gdje se nalazi sva važnija literatura vezana uz osnutak i djelovanje senjske biskupije.

izvan zidina. Izgrađeni su i samostani benediktinaca, templara i franjevac, a uz njih su mogle biti izgrađene i prateće crkve i to barem jedna na prostoru sv. Petra (Alej), druga na mjestu današnje tvrđave Nehaj, a moguće i jedna crkva uz budući samostan sv. Nikole na obali. Sve te crkve i samostani bili su istaknuta središta, rasadišta duhovnosti, te društvenog i kulturnog života grada Senja i senjske biskupije.

Godine 1184., kada su templari postali gospodari grada i kotara Senj, dobili su izričito u posjedi neka dobra, odnosno crkvu sv. Jurja,¹¹² koja je kao građevina starija od spomenute godine. Uz ovu crkvu templari su izgradili samostan i prateće gospodarske zgrade. Na žalost, I. Ostojić i drugi pisci senjske prošlosti ne daju preciznije lokacije navedenih templarskih zgrada, pa ni same crkve sv. Jurja. I. Ostojić, izvrstan poznavalac hrvatske crkvene prošlosti, ne navodi da je prije templara u Senju postojao benediktinski samostan, ali navodi da je takav postojao u obližnjem mjestu Svetom Jurju kod Senja (*sancti Georgii de Lisac Segniensis*). Pretpostavljam da se naziv *S. Giorgio* za mjesto Sveti Juraj počinje upotrebljavati početkom 14. st.¹¹³ Današnji naziv mjesta Sveti Juraj novijeg je datuma. Stariji naziv je Lisac-grad, izvedeno prema starijem toponimu *Lopsica*, koja je navodno potonula u more, ali ostalo je sjećanje u imenu malog otočića Lisca.

I. Ostojić navodi da je u Senjskoj Dragi postojala benediktinska opatija sv. Križa.¹¹⁴ Nema razloga sumnji, a uz samostan bila je ili istoimena crkva sv. Križa, ili je možda posvećena sv. Stošiji (zemlja Kaluđeri) ili Nediljici (Domeniki).

I. Ostojić navodi da se u senjskoj okolici nalazi i treća benediktinska opatija sv. Dujma nad Senjom,¹¹⁵ *Sancti Doimi supra Segniam* ili *sancti Duiam in Monte Segniensi*.¹¹⁶ Ostatci samostana, crkve i gospodarskih zgrada neznatni su, a i neistražene zidine nalaze se poviše današnjega sela Francikovac iznad Senja. Sjećanje na samostan i fratre živi i danas među mještanima, a to zasvjedočuju i toponimi "vratarsko, vratarska strana".

Ovdje se mora spomenuti i mišljenje J. Frančiškovića, koji navodi da se izvan grada Senja nalazila benediktinska opatija sv. Jurja,¹¹⁷ vjerojatno na položaju Abatovo ili prema predaji Ermovo, a to su vrtovi na zapadnim obroncima brijega Trbušnjak, koje se u starim dokumentima naziva i "Brdo sv. Jurja".

¹¹² I. OSTOJIC, 1964, 206.

¹¹³ *Abbatia sancti Georgii de lisacz prope Segniam* (1516.).

¹¹⁴ I. OSTOJIC, 1964, 209.

¹¹⁵ I. OSTOJIC, 1964, 210-211.

¹¹⁶ M. SLADOVIĆ, 1856, 246; R. HORVAT, 1941, sv. II, 169-170.

¹¹⁷ J. FRANČIŠKOVIĆ, 1927, 489-492.

Prvi poznati spomen mjesta Jablanac i župne crkve sv. Nikole potječe iz godine 1179., kada je sklopljen ugovor između Rabljana i jablanačkih (podgorskih) župana (Maličnika, sina župana Borislava, i njegove braće Strojana i Porugana i Mirka, sina župana Bogdana).¹¹⁸ Crkva sv. Nikole sagrađena je na brijegu ponad zaljeva i dobre luke, a ako se spominje 1179., sagrađena je oko te godine ili ranije i stoga pripada vremenu ranoromaničkih starohrvatskih crkvenih građevina. Izgradnjom nove župne crkve sv. Josipa (početak 18. st.) pokraj mora pomalo se zapušta stara crkva sv. Nikole, koja je postala grobljanska.

Nekako sredinom 12. st. u novim hrvatskim političkim i gospodarskim prilikama, a nalazeći se na klimatski vrlo nepodesnom položaju na vrhu kamenite punte, propada stara Murula – starohrvatski Stenica (Stinica). Kao i u drugim takvim utvrđenim gradovima i naseljima, unutar zidina morala je postojati jedna, a moguće i dvije manje kasnoantičke ili ranoromaničke crkve, čiji se temelji nisu sačuvali, jer su sve zidine razgrađene i raznesene. Ali na obližnjem položaju između Stinice i Jablanca u maloj morskoj uvali zvanoj Biškupnica, sačuvalo se sjećanje na neke crkvene posjede koji su u okolici Jablanca pripadali rapskom biskupu, koji je u određeno vrijeme imao jurisdikciju na području Jablanca i šire okolice. Kasnije je dio toga posjeda mogao doći u posjed franjevac konventualaca, koji su tu izgradili manji samostan,¹¹⁹ a sve je opustjelo za vrijeme ratova s Turcima i Mlečanima početkom 16. st.

Na prisojnim zapadnim obroncima Drvišice (Vidov-grad) južno od Karlobaga (*Vegium, Bigi, Scrisa, Scrisela?*),¹²⁰ utvrđeni su ostatci značajnoga pretpovijesnoga gradinskoga naselja, kasnije rimskoga grada, kasnoantičkog i starohrvatskog ranosrednjovjekovnog grada.¹²¹ Na zapadnom obronku izgrađena je ranoromanička crkva sv. Vida, moguće kao neko vjersko nasljeđe starijega poganskoga starohrvatskog svetišta Svantovida, Peruna. Nekako nakon 1100. stari *Bigi-Scrisa* počinje propadati, ali se malo zapadnije pokraj starog porta i ceste podiže i razvija novi grad – *Scrisa* ili *Bag*.¹²² Na južnoj strani novog naselja, južno od današnje zgrade pošte i groblja, izgrađena je mala crkvice posvećena sv. Ivanu, a do nje bliže moru veća jednobrodna crkva sv. Marije (danas su tu ruševine trobrodne crkve sv. Bartolomeja).¹²³

¹¹⁸ J. BRUNŠMID, 1901, 59-60; N. KLAJČ, 1988, 60.

¹¹⁹ M. ŽUGAJ, 1990, 34-35.

¹²⁰ J. BRUNŠMID, 1901, 92-100 M. ZANINOVIĆ, 1984, 38; M. ZANINOVIĆ, 1980, 193-194; M. GLAVIČIĆ, 1992; 111-112.

¹²¹ A. GLAVIČIĆ, 1996, 46-58.

¹²² N. KLAJČ, 1988, 62-63.

¹²³ P. RUNJE, 2001, 34.

Sl. 14. Ruševine Vidov-grad iznad Karlobaga, snimila Ana Lemić

U lapidariju Muzeja Like u Gospiću odnedavna se nalazi ulomak pletera s tzv. motivom osmice za koji se misli da potječe iz Karlobaga,¹²⁴ što je potrebno istražiti. Prema analogijama, taj se pleterni ulomak datira u 11. st. i pretpostavljam da potječe iz starije župne crkvice sv. Ivana. U prostoru oko današnjih ruševina crkve sv. Karla Bartolomejskog već prije 17. st. stoje ostatci nekog starijeg samostana, pretpostavlja se samostana časnih sestara.¹²⁵

---

¹²⁴ U Muzeju Like u Gospiću odnedavna se nalazi ulomak pletera tzv. "osmica", a taj je motiv dosta rijedak na području Dalmacije i Hrvatskog primorja. Ovo je za sada prvi poznati nalaz iz Like. U ovoj prilici zahvaljujem Upravi Muzeja Like i kolegicama koje su mi omogućile korištenje materijala.

¹²⁵ N. BAŠNEC, 1999, 264; I. MAŽURAN, 2001. 18 i 23 u kontekstu opisa grada Karlobaga u 14. i 15. st. navodi: "Među gradskim zdanjima nalazio se i samostan opatica o kojemu do sada gotovo ništa se nije znalo. U Karlobagu je postojala bratovština sv. Marije, vjerojatno vezana za samostan opatica. Na starim grafikama, osobito onoj razorenoga Karlobaga od strane Mlečana 1652, vide se spomenute crkve sv. Ivana i sv. Marije, a desno bliže mora ostaci ruševina nekih zgrada koje su morale biti u svezi jedne ili druge crkve a moguće i samostana." Ovdje za sada ne ću ulaziti u kombinatoriku da je na istom mjestu izgrađena i tako velika crkva sv. Karla Bartolomeja. Šteta je da se pri restauraciji ostataka crkve nisu izvršila potrebna arheološka istraživanja.

Sl. 15. "Crkvina" - ostatci srednjovjekovne crkvice nepoznatog titulara i vremena izgradnje na lokalitetu Jezera između Krasna i Zavižana. S lijeva: Vlado Oštrić, Jure Tomljanović, Miroslav Glavičić i Božo Modrić, snimio Ante Glavičić 1978.

U Starigradu Paklenici s lijeve strane korita povremene bujice Paklenice, uz stari put i unutar kamene suhozidne ograde stoji romanička crkva sv. Petra iz 11./12. st.¹²⁶ Oko crkve nalazi se staro napušteno i zapušteno mjesno groblje. Sjećam se, da se oko crkve nalazilo više od 50 većih i manjih kamenih ploča koje su pokrivala grobove odličnijih mještana, a koje se uočavaju na starim fotografijama. Neke su nestale ili su oštećene, ali na nekima se još može prepoznati uklesani križ i druge simbole. Vjerujem da će sve biti detaljno opisano u izvješću o arheološkim istraživanjima koja su u tijeku.¹²⁷

Istočno od Otočca nedaleko od sela Podum nalaze se ostatci ranoromaničke crkve sv. Marka, datirane prema pronađenim grobnim priložima u vrijeme 11./12. st.¹²⁸ Uokolo crkve nalazi se srednjovjekovno groblje na redove. Mnoge grobove nekada su pokrivala teške kamene ploče, najvjerojatnije dovučene iz Arupija i isklesane u antičkom kamenolomu pod Vitlom. Pri

¹²⁶ B. GUŠIĆ, 1973, 39.

¹²⁷ R. JURIĆ, 2001, 125-126.

¹²⁸ J. BRUNŠMID, 1901, 44-49.

rekonstrukciji ceste Zalužnica – Podum – Otočac (oko 1985.), a posebno za vrijeme Domovinskog rata, kada je prostor crkve korišten kao četničko utvrđenje, uništeno je mnogo grobova, dislocirane su grobne ploče, a mnoge i razbijene. Nemamo saznanja da su na ovim pločama bili uklesani uobičajeni grobni simboli.

U blizini Velikog i Malog Čanka, planinskih zaselaka starih Vrhovina, nalazi se položaj "Crkvina",¹²⁹ gdje se nalazila crkva nepoznata titulara i vremena izgradnje. U svakom slučaju ova stara "Crkvina" pripada ranom srednjem vijeku. Oko Crkvine se nalazilo "tursko groblje", gdje su na dijelu starijih grobova stajale velike kamene ploče. Prema predaji sa "Crkvine" su ljudi donosili neko bijelo kamenje koje su koristili za izgradnju kuća. Sve one koji su razgrađivali napuštenu crkvu i koristili njezin kamen za druge gradnje, snašla je neka kletva u smislu utruća ognjišta i obitelji. U blizini Čanaka nalaze se i male srednjovjekovne utvrde Drivenik i Kozjan.

U vrijeme Domovinskog rata jugočetnici su 1991. srušili crkvu iz godine 1728. Na njezinim temeljima izgrađena je 2002. nova, posvećena Blaženoj Djevici Mariji od sv. Krunice. Velika je šteta da se tada nisu izvršila arheološka istraživanja koja bi rasvijetlila gotovo nepoznatu starohrvatsku prošlost Čanaka.

Jugozapadno od Udbine u dolu potoka Tušice u kraju pod utvrđenim gradom Kurjakom danas se nalaze neznatne ruševine neke stare "grčke crkve", koja je bila izgrađena od fino tesanih kvadara.¹³⁰ Uokolo crkve iz doturskog vremena, najvjerojatnije romaničke izgradnje a nepoznata titulara, nalazilo se starohrvatsko groblje na redove. Neke od grobova pokrivale su teške kamene ploče, a na nekima su bili vidljivi simboli smrti i života.

Zapadno od Bjelopolja, a do sela Grabušića, na visokom brijegu i pod starom tvrđavom nalazi se položaj "Crkvina", gdje se do turske okupacije nalazila starohrvatska crkva.¹³¹ U neko davno vrijeme oko "Crkvine" se moglo vidjeti poredano oko 50 velikih kamenih ploča koje su pokrivale grobove nekih plemenitih ljudi ovoga kraja. Danas na grobovima više nema kamenih ploča, koje su mještani raznijeli i složili u kamene ograde i u obližnju lokvu.

Sjeverno od Udbine pod starom gradinom i selom Pećane nalaze se ostatci "Crkvine" iz doturskog vremena.¹³² Oko nje, po Frasovu navodu, nalazilo se groblje, a neke su grobove pokrivale teške kamene ploče.

Na sjeveroistočnom dijelu Krbavskog polja pod starom kulom Debelo brdo nalazi se položaj "Crkvina" s neznatnim ostacima nekih zgrada i crkve

¹²⁹ A. HORVAT, 1974, 131.

¹³⁰ M. KRUEK - Z. HORVAT, 1988, bilj. 27; A. HORVAT, 1974, br. 46.

¹³¹ A. HORVAT, 1974, 132. br. 51.

¹³² A. HORVAT, 1974, 132. br. 50.

uokolo koje je bilo staro groblje. Na grobovima su kamene ploče, nadzemna sjećanja nekih plemenitih ljudi s Krbave.¹³³

Jugoistočno od Gospića u tzv. Karauli, glavici pod gradinom Pavlovac, nalazi se položaj "Crikvina", gdje je jednom V. Heneberg vidio ostatke neke stare crkve, a uokolo velike kamene ploče koje su mještani raznosili za gradnju okućnica. Misli se da su to ostatci starohrvatske crkve sv. Jure na Skurini kod Metka. Moguće je da s ovog položaja potječu i neki ulomci pletera.¹³⁴

Iz navedenih opisa vidljivo je da se oko starijih predromaničkih i romaničkih crkava iz vremena doturske okupacije, tj. početka 16. st., nalaze groblja na redove, a neki su grobovi bili pokriveni većim ili manjim kamenim pločama "nadgrobnicama". Prema Karamanu,¹³⁵ pokrivanje grobova kamenim pločama počinje oko godine 1200. Najviše ovih starohrvatskih crkava i uokolo njih grobova s kamenim pločama nalazi se na području Krbave, dijelova južne Like, teritorija znamenitih knezova Gušića Kurjakovića i Podgorja (Starigrad Paklenica), koje se tada nalazi pod upravom ninskih biskupa. Na nekim se nadgrobnicama nalaze simbolični ukrasi u obliku križa, mjeseca, a izostaje motiv lozice, pletera i cvijeća. Sve su te nadgrobnice jednostavne i gotovo bez klesarske obrade. Nadgrobnice vremenski koincidiraju s bosansko-hercegovačkim stećcima, ali to nisu klasični stećci, kako to neki tendenciozno proglašavaju.

III. Nalazi pleterne baštine

Među vrijedne i za nas dragocjene spomenike kulture predromaničke i romaničke umjetnosti iz Like, Podgorja i Senja ubrajamo ulomke nekoć brojne starohrvatske pleterne umjetnosti koja pripada vremenu od 8. do kraja 12. st. Na žalost, od tih sjajnih, izrezbarenih u kamenu, bojanih oltarnih pregrada i drugih dijelova crkvenog namještaja do nas je dospjelo vrlo malo, ali dovoljno za spoznaju da je na ovim prostorima postojala i razvijala se, mahom periferno, starohrvatska pleterna i graditeljsko-arhitektonska umjetnost i kultura.

Sve to što je do danas nađeno, sakupljeno ili kasnije zagubljeno nastojat ću ukratko opisati i time demantirati neka ranija kriva i negativistička mišljenja. Objavljivanjem ovih pleternih ulomaka sugeriram stručnoj javnosti i znanstvenim institucijama da poklone više znanstvene pozornosti ovoj starohrvatskoj srednjovjekovnoj baštini, ali i mnogim utvrđenim dvorima – kastrumima, naseljima i zbornim sjedištima plemenitih didića, za koje se uglavnom zna, ali

¹³³ A. HORVAT, 1974, 132, br. 52.

¹³⁴ A. HORVAT, 1974, 134, br. 85.

¹³⁵ Lj. KARAMAN, 1954, 174.

nedovoljno i nedostojno njihove slavne prošlosti i naših obveza.

Svi navedeni ulomci nisu posve stručno obrađeni, a prema tome i njihova datacija i funkcija, te smatram da podliježu promjenama. Za sada sve navedene ulomke, osim starokršćanskih ulomaka iz Senja, okvirno datiram u vrijeme od 8. do kraja 12. stoljeća, odnosno kako su to dijelom utvrdili prethodnici, ali uz neke korekcije. Redoslijed opisa ulomaka je teritorijalan, a ne kronološki. Sva ova pleterna baština većim je dijelom poznata užem krugu poznanika, osim novih nalaza ulomaka pletera iz Senja i Karlobaga.

1. Starokršćanski ulomci iz Senja

Pri iskopu temelja za gradnju kuće I. Krmpotića, s južne strane svetišta katedrale sv. Marije u Senju, pronađena su tri (a, b, c) kasnoantička starokršćanska ulomka rustične ornamentike.¹³⁶ Ulomci su, čini mi se, bili uzidani u temelje zgrade stare senjske biskupije. Pripadaju možda nekoj oltarnoj pregradi ili sarkofagu neke uglednije crkvene ličnosti. Komparativnog materijala iz Senja ili šireg senjskog okružja nema, što mi otežava njihovu dataciju i utvrđivanje prvobitne namjene.

a) Ulomak bijeloga mekanog vapnenca (dimenzije 33 x 25 x 14 cm) možda je dio desne strane pluteja.¹³⁷ U gornjem dijelu uklesana je ulijevo okrenuta golubica, koja stoji na nekoj kugli između jelenjih rogova ili pak grane. Ulomak je vrlo oštećen i djeluje rustično.

b) Drugi je ulomak od bijeloga vapnenca veličine 35 x 28 x 10 cm.¹³⁸ U sredini ulomka uklesan je križ a sa strane okomita linija. Lijevo od križa je i trostruka kružnica unutar koje se nalazi cvijet s pet latica. Lijevo od kružnice čini se da je bio sličan ornament. Čitava površina lijevo i desno od križa prazna je i bez ornamentike, kako to biva u kasnoj antici. Ovom ulomku komparativno nalazimo neke sličnosti na pluteju iz Gale.¹³⁹

c) U istu grupu nalaza spada i ulomak od bijeloga kamena istog petrografskog sastava (dimenzije 45 x 16 x 11 cm).¹⁴⁰ Ovdje kao da se radi o kaneliranom stupiću s kapitelom odvojenim horizontalnom trakom. S lijeve strane kapitela čini se da je uklesana ptica. Sličan motiv nalazimo na transeni iz bazilike sv. Stjepana na Šolti.¹⁴¹

¹³⁶ A. GLAVIČIĆ, 1981-1982, 73-77, sl. 29, 30, 31; A. GLAVIČIĆ, 2002, 37-39, sl. 3-4.

¹³⁷ A. GLAVIČIĆ, 1981-1982, 74, br. 1.

¹³⁸ A. GLAVIČIĆ, 1981-1982, 75, broj 2.

¹³⁹ B. GABRIČEVIĆ, 1953, T. VIII, br. 3.

¹⁴⁰ A. GLAVIČIĆ, 1981-1982, 77, broj 3.

¹⁴¹ T. MARASOVIĆ, 1961-62, 157, br. 2.

Sl. 16. Starokršćanski ulomak iz Senja (ulomak b) pronađen s južne strane svetišta katedrale sv. Marije, čuva se u Arheološkoj i hidroarheološkoj zbirci Gradskog muzeja Senj

2. Ulomak iz "Plave vile" u Senju

Pri obilasku vrta u "Plavoj vili" u Prvoj dragi uz neke druge zanimljivosti našao sam u podnožju male vrtno česme ugrađen ulomak pletera.¹⁴² Ulomak ne bi bio osobito zanimljiv u nekoj drugoj sredini, npr. u Osoru ili u Zadru, ali ovdje u Senju on ima iznimnu spomeničku vrijednost. Baš zato osobito mi se nameće pitanje odakle on potječe. Pretpostavljam da je donesen odnekuda iz grada Senja, gdje je slučajno pronađen i spašen od zaborava. Velika je šteta što nam dr. I. Krajač nije ostavio neki zapis o ulomku i mjestu nalaza, jer bi nam to

---

¹⁴² Oko 1925. dr. Ivan Krajač je iznad ceste iz Senja u pravcu Novog Vinodolskog (Prva draga) u predjelu sv. Martin u izgradio skladnu i prostranu kuću zvanu "Plava vila". Bio je iznimno vrijedan i kvalificiran promicatelj hrvatskoga gospodarstva, a uz ostalo štovatelj hrvatske kulturne baštine i planinarstva. U sastavu njegova vrta nalazi se kasnoromaničko-gotička crkva posvećena sv. Martinu, koju je renovirao. Uz ostalo u kući i u okolnim zidovima nalazi se nekoliko spomenika koje je pronašao u gradu. S istočne strane kuće uredio je česmu u čije je podnožje ugradio ulomak pleterne grede. Šteta da se ne zna prvotno mjesto nalaza ulomka, jer bi nam to možda reklo nešto više o romaničkoj crkvi iz koje potječe. A. GLAVIČIĆ, 2002, 39-40.

dalo odgovore na više pitanja. Analizom ulomka mogu zaključiti da je to srednji dio neke veće kamene grede izrađen od mekog sivog vapnenca, veličina 38,5 x 27 x 20 cm (prava debljina nije utvrđena jer je uzidan u tvrdu osnovu česme). Ovakve vrste kamena nema u senjskoj okolici. Ukrašen na ulomku sastoji se od dvije vodoravne rubne letvice unutar kojih se motaju dvije jednoprute učvorenene kružnice, pojednostavljene lozice koja teče od lijeva na desno i tako formira dva pravilna kruga unutar kojih su posve antitetički smješteni, tj. uklesani lijevo golubica, a desno fantastična životinja grifon. Čini se da ptica kljuca zrnje grožđa ili neke druge plodine lisnate biljke, a grifon zoblje šiškarku bora ili neki sličan plod. Između kružnica, gore je šesteročlani cvijet, a dolje nejasan motiv. Golubica je okrenuta udesno, ima vrlo izražajnu glavu i jaki kljun, te veliko okruglo oko. Tijelo je podijeljeno na vrat, grudi i rep. Grifon je okrenut ulijevo, nasuprot golubici, posve raširenih krila i visoko uzdignuta repa, ima snažnu izduženu orlovsku glavu s dugim i šiljatim ušima, velikim bademastim okom i kljunom.

Primjetno je da su lozica, krugovi i životinje dani posve plošno, jednostrano unutar kružnice. S lijeve i desne strane vidljivo je da je ulomak okomito zasječen, poravnat, što ne otežava rekonstrukciju puna dva kruga uz pretpostavku da je sličnih krugova bilo još na obje strane, a u njima slični motivi koje susrećemo na nekim srodnim spomenicima. Najviše sličnosti nalazimo na ulomcima pletera iz grada Osora.¹⁴³ Prateći opise ulomaka iz Osora, i ovaj senjski ulomak datiram u 11. st., a to je vrijeme kada je osmišljena i isklesana Senjska glagoljska ploča. Za sada mi preostaje jedino pretpostavka da ovaj ulomak povežem s crkvom sv. Jurja, koja je starija od 1184., kada se prvi puta spominje u darovnici kralja Bele IV. templarima.

3. Ulomci Senjske glagoljske ploče

Najznačajniji primjerak pleterne skulpture na kopnenom dijelu Zvonimirove "Krajine"¹⁴⁴ za sada su ulomci gornjeg dijela lijevoga pluteja Senjske glagoljske ploče, o kojoj se do sada podosta pisalo.¹⁴⁵ Ipak, s obzirom na vrijednost nalaza, skraćeno izvješćujem. Godine 1964. pri građevinskim radovima na obnovi tvrđave Nehaj uklonjeno je prilazno recentno stubište pred ulazom. U nasipu šute pronađena su 33 veća i manja ulomka pletera s glagoljskim slovima. Ulomci su od bijeloga mekanog vapnenca, a pripadaju

¹⁴³ J. ČUŠ RUKONIĆ, 1991, 36. br. 51; N. JAKŠIĆ, 1982, sl. 4. i 5.

¹⁴⁴ L. MARGETIĆ, 1997, 52-54.

¹⁴⁵ O Senjskoj glagoljskoj ploči dosta se pisalo, ali najmeritornije B. FUČIĆ, 1982, 315-317, gdje se nalazi sva važnija literatura.

gornjem dijelu lijevoga pluteja oltarne pregrade, koja potječe iz neke razgrađene crkve čiji je materijal ugrađen u zidine Nehaja. Tijekom radova u prizemlju Nehaja pronašli su se temelji stare crkve koja se nalazila na tome mjestu prije izgradnje Nehaja oko 1550. Budući da se u gradu Senju i izvan gradskih zidina do 1964. nisu pronašli ostatci neke druge slične crkve, smatrao sam da ulomci Senjske ploče potječu iz otkopane crkve u prizemlju Nehaja, jer je sav kameni materijal razgrađene crkve (sv. Jurja?) korišten za izgradnju tvrđave.

Iz sačuvanih ulomaka vidljivo je da je ploča fino pod kutom odsječena u gornjem dekorativnom dijelu, a dolje u visini trećega reda glagoljskih slova grubo poravnata. Tako obrađena ploča okrenuta je slovima i ukrasom nadolje i položena u žbuku kao prag ili stuba drugih vrata na ulaznom hodniku u tvrđavu. Da je to bilo tako, potvrđuje udubljenje nastalo od hodanja pri ulazu i izlazu iz tvrđave. Negdje sredinom 19. st. iz nama nepoznatih razloga proširen je ulaz. Tada su uklonjene stube, pragovi i vrata u hodniku. Ispred tvrđave podignuto je prilazno stubište, a kao ispuna poslužio je iskopani materijal iz hodnika. Uklanjanjem stuba i šute u sredini ispune pronađena su 33 ulomka Senjske glagoljske ploče. Preostali dijelovi ploče nisu se pronašli.

Na temelju sačuvane bordure, pletera i slova, a u usporedbi s Bašćanskom pločom, B. Fučić je utvrdio invokaciju – početak teksta Senjske glagoljske ploče. Pretpostavio je da je Senjska ploča bila dugačka oko 160 cm, široka 90 cm, i debljine 10-12 cm. Utvrdio je da je nađeni ulomci pripadaju lijevom pluteju oltarne pregrade. U gornjem dijelu iznad bordure Senjska ploča ima klasičnu lozicu i troplet s biljnim ornamentima koji je, zbog sekundarne funkcije (praga), odsječen za oko 1/3 širine. Ispod pletera istaknuta je horizontalna traka-bordura, a umjesto klasičnoga pleternog ornamenta ili biblijskih scena dolazi natpis uklesan uglatom glagoljicom. Od teksta se moglo rekonstruirati samo prvi gornji red koji glasi: "VĚ IME OTCA I S(D)NA I S(VE)T(OG)A DUHA. AMEN." Prema svemu, ploča je mogla imati 9-10 redaka koji su klesani između dviju tanko izvučenih horizontalnih linija gotovo istom tehnikom kao na Bašćanskoj ploči. Kamen senjske ploče je bijeli mekani vapnenac (sličan kamenu Bašćanske ploče) koji je za klesanje vjerojatno dovezen s Brača ili nekoga drugog tada poznatog kamenoloma. Klesanje ploče moglo je biti izvršeno u nekoj senjskoj radionici, budući da je Senj u to vrijeme poznato trgovačko, vjersko i političko središte u kojem je mogla raditi takva kamenoklesarska radionica.

Ako su opisani ulomci ostatci lijevog pluteja Senjske ploče (što vrijedi i za Bašćansku ploču i slične pluteje starohrvatske provenijencije), nema razloga sumnjati u postojanost desnog pluteja oltarne pregrade, koji je završio negdje u

bedemima Nehaja. Kao i kod Bašćanske ploče, i na Senjskoj se tekst na desnom pluteju nastavljala na onaj s lijevog, ali na žalost to se za sada samo pretpostavlja. Sudeći prema sačuvanom pleteru, ali gledano i s paleografske strane, Senjsku glagoljsku ploču datiramo pod kraj druge polovice 11. st., a tom vremenu pripada i pronađeni ulomak pletera iz "Plave vile". Ta nam datacija odgovara i zato što se malo ranije na susjednom otoku Rabu u Supetarskoj Dragi podiže benediktinski samostan i trobrodna crkva sv. Petra, a donacija je bila odobrena od crkvenih vlasti i svega puka grada Raba. Odluku je i pismeno potvrdio hrvatski kralj Petar Krešimir IV.¹⁴⁶

Tom vremenu pripada i Bašćanska ploča, u kojoj se spominje ledina koju je kralj Zvonimir dodijelio benediktincima za izgradnju crkve i samostana koncem 11. st. Prema tome, Senjsku ploču datiram u razdoblje konca 11. st. i povezujem uz izgradnju crkve sv. Jurja (patrona grada Senja). Postoje indicije o još nekim nešto ranijim ili kasnijim gradnjama u Senju. Na starome tornju ispred katedralne crkve sv. Marije, porušenom oko 1900., prema M. Magdiću stajao je neki natpis iz vremena hrvatskoga kralja Držislava 970.-997. godine. Natpis je kasnije zagubljen. Također, prema M. Magdiću oko 1875. negdje u crkvi, a poslije ispred crkve, stajao je neki kamen s natpisom koji govori o nekoj gradnji. Dakle, ako je vjerovati M. Magdiću, onda bi stari toranj bio sagrađen prije 997. Uz toranj mora da je nešto ranije bila izgrađena i crkva sv. Marije. Iz crkve potječe i natpis iz kojega se doznaje da je godine 1130. (ili po drugom natpisu 1185.) neki M(agister) Iacobus (Jakov) nešto značajno učinio.¹⁴⁷ Natpis ili natpisi su izgubljeni, ali ipak svjedoče o vrlo živoj građevinskoj aktivnosti u onodobnom Senju.

4. Ulomak pletera s motivom "osmice" iz Karlobaga

U lapidariju Muzeja Like u Gospiću izložen je neznatan izgledom i veličinom ali likovno i kulturno vrlo značajan starohrvatski spomenik s motivom "osmice".¹⁴⁸ Ulomak je "navodno" pronađen u Karlobagu a okolnosti i mjesto nalaza nisu poznati. Ulomak je izrađen od sivog vapnenca, sačuvane dimenzije iznose: visina 27 cm, širina 20 cm i debljina 8-9 cm. Ulomak je

¹⁴⁶ I. OSTOJIĆ, 1964, sv. II, 120-121.

¹⁴⁷ I. KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1891, 235, br. 783 i 787.

¹⁴⁸ Za korištenje i obradu ovoga ulomka zahvaljujem Upravi Muzeja Like i poštovanim kolegicama Vesni Bunčić i Tatjani Kolak. Ovdje moram spomenuti da je ulomak slučajno pronađen u podrumu Muzeja, kamo je dospio uoči Domovinskog rata. Vjerojatno je o njemu više morao znati raniji ravnatelj prof. A. Vujnović. To navodim zato što je ulomak od velike povijesne vrijednosti i svjedočanstvo iz vremena nakon pokrštenja Hrvata, koje nije u Lici bilo baš tako rano i odjednom.

svježe oštećen na desnoj strani, a nastao je najvjerojatnije pri iskopu. Mislim da ulomak pripada gornjem lijevom dijelu pluteja s ostatkom središnjeg polja, koji je morao biti ispunjen sadržajem u kompoziciji ljudskih likova, kao što se to lijepo vidi na pluteju s likom "hrvatskog vladara" i njegovih dostojanstvenika na krstionici Splitske stolne crkve.¹⁴⁹ Komparativno nalazu iz Karlobaga slični ulomak koji se nalazi u zbirci Muzeja u Cresu, a koji J. Čus Rukonić datira u 9./10. st.¹⁵⁰ Još i na Kapitolu kod Knina nalazimo slične ulomke, od kojih je ulomak br. 20 tab. IV najbliži ulomku iz Karlobaga.

Uz nalaz ulomka pletera dužan sam ukratko dati svoj pogled na razvoj grada Karlobaga na današnjem mjestu. Prema dosadašnjim saznanjima, srednjovjekovni grad (tvrđava *Scrissa*) do 12. st. još se uvijek nalazi na brijegu Drvišica, jugoistočno od današnjeg mjesta i baškoga starog porta. Zbog novih trgovačko-prometnih i političkih prilika stara *Scrissa* na Drvišici početkom 12. st. nije imala izgleda za gospodarski prosperitet i razvoj na burovitoj glavici, pa postupno propada. Istodobno u podnožju današnje Fortice prema moru nastaje i razvija se novi grad, koji se prvi put spominje 1251.

Sl. 17. Ulomak pletera iz Karlobaga s motivom "osmice", čuva se u Muzeju Like Gospić

¹⁴⁹ S. GUNJAČA – D. JELOVINA, 1976, 101-102, sl. 41.

¹⁵⁰ J. ČUS RUKONIĆ, 1991, 49, br. 76.

Ako je točno da je spomenuti ulomak pletera s motivom "osmice" nađen u Karlobagu, onda se postavlja pitanje iz koje crkve potječe i gdje se nalazila ta ranoromanička starohrvatska crkva u kojoj se nalazila pleterna ornamentika. Moguće se ta crkva nalazi na Drvišici, gdje postoji crkva sv. Vida. Moguće je i da se ta crkva nalazila na mjestu srednjovjekovne župne crkve sv. Ivana i sv. Marije, koje su prema starim grafikama utvrđene na poziciji istočno od današnje pošte i ruševina crkve sv. Karla Bartolomeja, možda na Kalvariji na mjestu recentne kapele sv. Trojstva ili starijega doturskog samostana opatica negdje oko trga.¹⁵¹

5. Ulomci pletera iz Starigrada Paklenice

U sredini današnjeg groblja u Starigradu Paklenici nalaze se ruševine veoma zapuštene crkve sv. Jurja, koja je po starosti i spomeničkoj vrijednosti suvremena obližnjem sv. Petru i sv. Jurju u Rovanjskoj.¹⁵² Tamo sam oko 1980. pri jednom od svojih posjeta Starigradu tražio u ogradama groblja moguće ostatke pletera za koje su mještani znali da su postojali. Te pleterne ulomke nisam pronašao onda, a ni nedavno, kada sam obilazio stari rimski *Argyruntum* koji je danas kao spomenik potpuno zapušten.

Sadašnja crkva sv. Petra u Starigradu Paklenici je jednobrodna s polukružnom apsidom, na stranama nosivim kontraforima i desno bočno naizgled rustičnim zvonikom. Prema B. Gušiću crkvu sv. Petra je oko 1939. obnovio – restaurirao don Ante Adžija,¹⁵³ a tada je u njezinim zidovima našao kao spolije ugrađeno više pleternih ornamenta koje stavlja u širi vremenski razmak od 8. do 10. st. Jesu li ti ulomci pripadali možda crkvi čiji su temelji pronađeni ispod današnjih, vjerujem da ćemo saznati nakon arheoloških

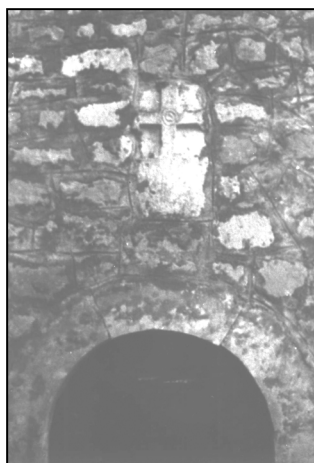
¹⁵¹ N. BAŠNEC, 1999, 264.

¹⁵² Ovim vrlo vrijednim spomenicima starohrvatske sakralne arhitekture valja dodati staru Večku kulu, koja je danas većim dijelom utonula u more, i ostatke kule Paklarić nad kanjonom Velike Paklenice. U ovu jedinstvenu spomeničku cjelinu pridodajem i osebujne ostatke obližnjih malih planinskih pastirskih crkvica doturske provenijencije: Sv. Jakov pod Močilima, Sv. Petar poviše Malog Libinja, Sv. Ivan ukraj propale Ivanjske lokve na Velikom Libinju i Sv. Marija na Velikom Rujnu.

¹⁵³ B. GUŠIĆ, 1973, 39. bilj. 151. "Među tim fragmentima nalazio se i trokutasti komadić zabata, veličine 30 x 10 cm s ostatkom natpisa "...bus suis votum solvit" (s koliko se sjećam romboidnim o) i komadić s malo troprutastog križa. Na žalost su za vrijeme rata propale i moje zabilješke o Sv. Petru. Svakako su se mogle razlikovati četiri epohe gradnje, od kojih je najstarija imala najčvršće zidove, a obuhvaćala je istočni dio crkve sa apsidom." U 2001. i 2002. godini čitavu okolicu i unutrašnjost crkve istražio je arheolog R. Jurić, koji će rezultate istraživanja uskoro objaviti i rasvijetliti prošlost crkve sv. Petra, ali i okolnoga starohrvatskog groblja na redove.

istraživanja koja su u tijeku.¹⁵⁴ Od tih ulomaka pletera mislim da nam je ostao samo onaj na pročelju crkve, gdje je poviše ulaznih vrata uzidan križ s raširenim kracima u sredini dvojne kružnice sa cvijetom od pet latica. B. Gušić također navodi da je kod don Ante Adžije vidio jedan trokutasti ulomak zabata, veličine 30 x 10 cm, s ostatkom natpisa "BUS SUIS VOTUM SOLVIT".

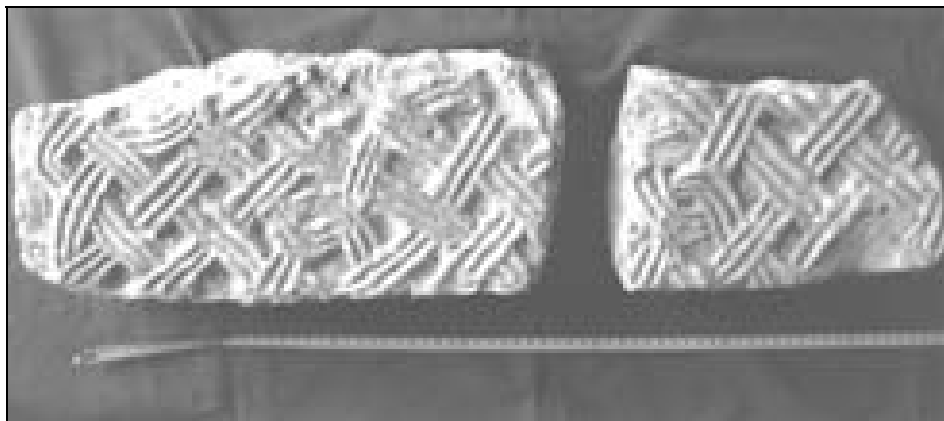
Ovdje je prigoda da se prisjetim dragih prijatelja akademika B. Gušića i njegove supruge Marijane,¹⁵⁵ koji su mi uvijek bili primjer i poticaj u istraživanjima Velebita, njegovih gradina, naselja, crkvina, mirila, stanova i svega što je pripadalo pretežito hrvatskoj baštini. Prisjećam se riječi akademika Gušića kako više nema dobrog don Ante Adžije, župnika u Starigradu. Nema više male muzejske zbirke u kojoj je bilo pleternih ulomaka iz mjesta i okolice, a koji su nestali u vihoru rata 1944., kada je ubijen i don Ante Adžija. Pričalo se da su ga ubili Nijemci, ali više vjerujem priči da su to učinili četnici. Ovo navodim zato jer je u zbirci don Ante Adžije bilo više pleternih ulomaka koji su pronađeni u sv. Petra, ali su na žalost izgubljeni. Nadam se da će rezultati novih arheoloških istraživanja koja je vršio R. Jurić, rasvijetliti prošlost crkve sv. Petra i okolnoga starohrvatskog groblja.

Sl. 18. Križ s crkve sv. Petra u Starigradu Paklenici

¹⁵⁴ R. JURIĆ, 2001, 125-127; ISTI, 2002, 90-93.

¹⁵⁵ Dragi prijatelji akademik Branimir Gušić i prof. Marijana Gušić često su putovali domovinom i usputno dolazili do Senja, pratili naša spomenička istraživanja, obnovu Nehaja ili istraživanja diljem Velebita. Bili su meni, ali i mnogim kolegama, velika moralna podrška, osobito iza onih vremena godine 1971. Bez obzira na minimalna sredstva koja smo imali na raspolaganju, mislim da smo opravdali njihova povjerenja i postigli zavidne rezultate. Uz ovih nekoliko riječi izričem im svoju zahvalnost, a djela neka budu od koristi mladima koji će nas nadopunjavati.

Sl. 19. Ulomci pletera iz Smiljana, čuvaju se u Muzeju Like u Gospiću

6. Ulomci pletera iz Smiljana

U Lici su nalazi pletera bili poznati u Mogoriću i Volarici, moguće i iz obližnjeg Pavlovca, a njima dodajemo i dva pleterna ulomka iz Smiljana,¹⁵⁶ koje je u južnom prozoru kapele sv. Marije Magdalene u katoličkom groblju pronašao prof. A. Vujnović,¹⁵⁷ tadašnji direktor Muzeja Like. Prema njegovu izvješću ta su dva ulomka donesena s položaja Crikvine, gdje je blizu vrela Mandinac bila stara crkva sv. Marije Magdalene. Crkva sv. Magdalene na Crikvini bila je dugačka 18, a široka 10 m. Navodi se da se na Crkvini nalaze velike nagrobne ploče iz 12.-14. st. s uklesanim latinskim i glagoljskim natpisima. Sve je to razgrađeno i ponovno ugrađeno u zidove nove crkve u Smiljanu oko 1762. A. Vujnović dva pronađena ulomka naziva "smiljanski ulomci pletera" i drži da su to ostatci oltarne pregrade, koja pripada vremenu predromanike i datira oko sredine 9. st. Motive s pletera A. Vujnović nalazi na tzv. krunama venecijanskih bunara iz prve polovice 9. st. te nekim fragmentima iz crkve sv. Spasa na vrelu Cetine koje Gunjača datira u 9. st.¹⁵⁸

7. Ulomci pletera sa Crkvine kod Mogorića

Jugoistočno od Gospića kod Mogorića s položaja Crkvina (Karaula) potječe više pleternih ornamenata koji su do 1945. stajali uzidani iznad ulaza recentne

¹⁵⁶ B. GUŠIĆ, 1973, 30; A. HORVAT, 1975, 133, br. 72.

¹⁵⁷ A. VUJNOVIĆ, 1983, 14-15.

¹⁵⁸ A. VUJNOVIĆ, 1983, 14.

pravoslavne crkve sv. Nikole.¹⁵⁹ Crkva je oštećena u Drugom svjetskom ratu, nakon oslobođenja 1945. godine razvaljena od domaćeg svijeta, a njezin materijal raznesen.¹⁶⁰ Tu su se nalazila dva ulomka s troprutastim pleterom, premazana vapnom, koji su vjerojatno ostatci jednog komada sa četiri kruga poredana u dva reda i naizmjenice spojena prelomljenom troprutastom pletenicom. Ispod tog ornamenta bio je opet ravan troprutasti pleter, a ispod njega teško se razaznavao niz kuka sa šiljkom okrenutim u lijevo. Ti se detalji mogu uočiti na Henebergovoj fotografiji. S lijeve i desne strane nalaze se ostatci kružnica i ukošenih traka koje spajaju okvire pluteja.

Pregledom opisa kod A. Horvat i B. Gušića primijetio sam da je na fotografiji Heneberga ulomak naopako uzidan u zid sv. Nikole, ili je fotografija krivo postavljena, što donekle otežava rekonstrukciju i komparaciju ovog mogoričkog pluteja. Bez obzira na to što je do nas došla samo fotografija, mislim da se ovdje radi o većem dijelu oltarnog pluteja koji ima sličnosti s pleternim ukrasima oplata splitske krstionice do ploče s likom hrvatskoga kralja. Komparativno se ovdje uzima pleterni ulomak iz Bukorovića u Biskupiji za koji S. Gunjača navodi da se radi o nalazu pluteja, a ukras je dvoprutasti pleter. I tu su vrpce položene u kosim pravcima koji padaju jedan na drugi okomito u zatvoreno polje koje ima oblik koso položenog kvadrata. S. Gunjača zaključuje da crkva na Bukorovića podvornici nije građena poslije 11. st.,¹⁶¹ što bi preneseno vrijedilo i za opisani ulomak iz Mogorića, ali i druge dijelove crkvenog namještaja sa Crikvine. Prema tome, ulomak pletera i Crkvinu kod Mogorića datira se u 11. st.

8. Ulomci pletera iz Volarice

Istočno od Gospića, pod Ličkom Ostrovicom u blizini kuća Lazića i Nikšića nalazi se položaj Crkvina, temeljni ostatci romaničke crkve sv. Ivana Krstitelja. Crkva je 1910. bila ruševna, ali je Heneberg 1924. uspio snimiti njezinu unutrašnjost, od koje je iznimno značajna apsida s kalotastim zasvođenjem i prednjim masivnim kamenim lukom. Bez obzira na razgradnju 1949. izvršena je njezina izmjera i utvrđeno je da dužina iznosi 10 m, a širina 6 m. Tom je prilikom stručna ekipa Republičkog zavoda za zaštitu spomenika utvrdila da na pročelju crkve više nema pleternog ulomka koji je 1910. snimio I. Rupčić. Ali u ruševnom su se materijalu pronašla dva nova ulomka pleterne ornamentike koji su otpremljeni i pohranjeni u Arheološkom muzeju u Zagrebu. M. Kruhek i Z. Horvat drže da su izgubljeni i stari i noviji pleterni ulomci spolije koje vjerojatno

¹⁵⁹ A. HORVAT, 1974, 134, br. 85.; A. HORVAT, 1959, 163.

¹⁶⁰ B. GUŠIĆ, 1969, 466, sl. 9.

¹⁶¹ S. GUNJAČA, 1952, 77.

potječu s neke starije građevine.¹⁶²

Nad ulazom u crkvu sv. Ivana Krstitelja g. 1910. snimio je I. Rupčić gornji dio vrata.¹⁶³ Na slici se vidi masivan nadvratnik (aproksimativne dužine 130 cm, širine 35 cm, debljine 15 cm). Mislim da se ovdje radi o jednom masivnom pilastru koji se kao nadvratnik nalazi u sekundarnoj uporabi. Pilastar je ukrašen pleterom čije se trake isprepleću tako da nije moguće utvrditi motiv vijuga.

Iznad vrata i spomenutog nadvratnika u zidu se nalazi niša koja je s gornje strane zasvođena nadprozornikom čija dužina iznosi 110 cm, a širina 15 cm. S prednje strane ukrašen je jednoprutom plastičnom ornamentikom. Fotografija nije jasna, što otežava utvrđivanje prvobitne namjene kamene grede.¹⁶⁴ Prema opisu A. Horvat ovdje se radi o kamenim pločama postavljenim iznad vrata, ukrašenim jednostrukim i dvotračnim nepravilnim pleterom koji upućuje na rustičnost izrade u vrijeme rane romanike iz kraja 11. st.¹⁶⁵

Ekipa Republičkog zavoda 1949. nije našla ranije poznate pleterne ulomke, ali su nađena dva nova klesana približno istom tehnikom u žutom pješčenjaku. Kao prethodni, i ta dva ulomka ukrašena su nepravilnim vijugavim dvotračnim pleterom. Dva nova ulomka spojena su i pohranjena u Arheološkom muzeju u Zagrebu. U Muzeju Like u Gospiću nalaze se uspjele kopije, prema kojima donosim dimenzije. Lijevi veći ulomak je dužine 56 cm i širine 31 cm, a desni gore oštećen dužine je 36 cm i širine 21 cm. Ukupna dužina je 92 cm. Na donjoj strani ulomaka nalazi se tanka letvica iznad koje je jednopruti dvoplet. Na čitavoj plohi primjećuju se tri kružnice, čiji su međuprostori ispunjeni vijugavom vrpcom kao i prostor između njih. S donje strane između druge i treće kružnice do letvice shematski su prikazane dvije čudne životinje. Navodi se da su to ptice koje imaju dugačke vratove i tanke i visoke noge. Ipak, desna me životinja više podsjeća na neku četveronožnu životinju, a lijeva na pticu.

Može se zaključiti da iz Volarice s položaja Crkvina potječu tri pleterne grede, ostatci neke oltarne pregrade. Za takve ulomke Lj. Karaman misli da to više nije klasična starohrvatska pleterna skulptura i da je to životarenje tradicionalnih motiva u rustičnoj izradi koja još traje u vrijeme rane romanike. U Lici je ova rustična forma pleterne plastike za sada osamljena pojava, sve do eventualnog otkrića novih nalaza kojih se može naći na nekoj starohrvatskoj "Crikvini" ili "Klisi", a koje u Lici i Podgorju u velikom broju navodi S. Pavičić.¹⁶⁶

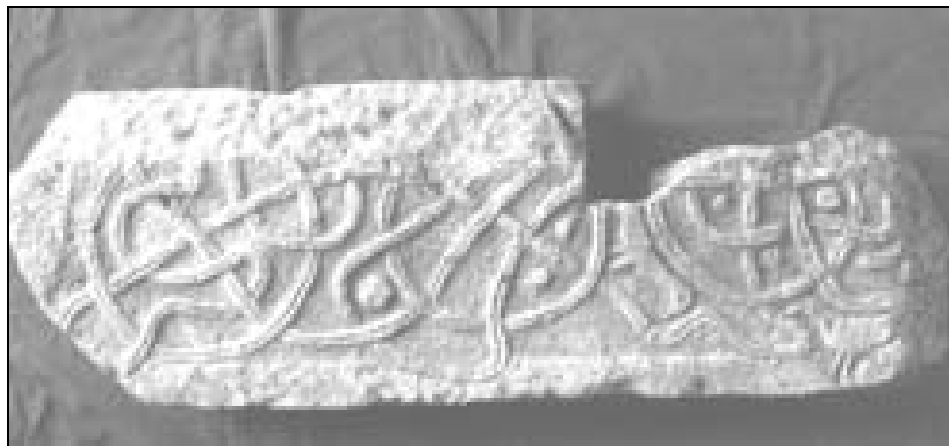
¹⁶² M. KRUIHEK – Z. HORVAT, 1988, 210-211.

¹⁶³ A. HORVAT, 1959, 163, bilj 13; G. NOVAK, 1944, 73.

¹⁶⁴ A. HORVAT, 1959, 163.

¹⁶⁵ Lj. KARAMAN, 1930, 116.

¹⁶⁶ S. PAVIČIĆ, 1962, 15-275. U monumentalnoj i veoma informativnoj i dokumentarnoj povijesti Like (i svih okolnih krajeva teritorija gotovo cjelokupne današnje Ličko-senjske

Sl. 20. Ulomak pletera iz Volarice, čuva se u Arheološkom muzeju u Zagrebu

9. Nalazi pletera kod Pavlovca

A. Vujnović na kraju svoga kratkog ali primjerenog izvješća navodi, ali bez izvora, postojanje neke "čudne arabeske u kamenu iz Medka".¹⁶⁷ Ubraja ih u katalog pleternih nalaza s užega centralnog dijela župe Like (prostor Smiljana – Široke kule, Volarica, Mogorića, Pavlovca i Počitelja), koji je bio pod upravom hrvatskih biskupa u Ninu.

B. Gušić navodi da se nasuprot Mogorić-gradu na drugoj strani rijeke Jadovne na Šupljači (n. v. 563 m) poviše zaseoka Pavlovca diže istoimena gradina.¹⁶⁸ Na suprotnoj glavici stajala je neka stara crkva orijentirana u smjeru istok – zapad, veličine 15 x 5 m, s polukružnom apsidom i grobovima oko crkve. U temeljima te crkve navodno su pronađene neke ploče sa šarama koje su prenesene u recentnu crkvu u Vrebac. Crkva je stradala u Drugom svjetskom ratu, a srušena je nakon godine 1945. B. Gušić također spominje ploče sa šarama jer je uvjeren da se ovdje radilo o spomenicima s pleternom ornamentikom.

županije) S. Pavičić navodi mnoga mjesta s nazivima Crkva, Crkvina ili Klisa. Obilazeći teren, za veći dio tih toponima ustvrdio sam vjerodostojnost, zemljopisnu ubikaciju i povijesnu stvarnost.

¹⁶⁷ A. VUJNOVIĆ, 1983, 14.

¹⁶⁸ B. GUŠIĆ, 1969, 467.

Literatura:

- Lidija BAKARIĆ, Prozor jučer i danas, *Grad Otočac*, 5, Otočac, 1999, 7-20.
- Šime BALEN, *Jablanac*, Povijesna skica povodom 800. obljetnice, Zagreb, 1979.
- Nikola BAŠNEC, Dolazak kapucina i njihova misijska djelatnost u Lici i Krbavi nakon oslobođenja od Turaka 1689., *Riječki teološki časopis*, 7, br. 2, Rijeka, 1999, 251-294.
- Mile BOGOVIĆ, Otočka biskupija, *Grad Otočac*, 3, Otočac, 1997, 27-45.
- Mile BOGOVIĆ, *Glagoljica u Senju*, Senj, 1994.
- Josip BRUNŠMID, Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije, IV, Groblje bronsanoga doba na Klačenicima kod Jablanca, Povijest mjesta Jablanca, *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva*, nova serija, V, 1901, 44-120.
- Nenad CAMBI, Područje Šibenske biskupije u ranokršćansko doba, *Sedam stoljeća Šibenske biskupije*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa Šibenske biskupije 1298.-1998., Šibenik, 9-20, 22-26.
- Jasminka ČUS RUKONIĆ, *Predromanička, protoromanička i ranoromanička skulptura na otocima Cresu i Lošinju*, 1991.
- Ivica DEGMEĐIĆ, Arheološka istraživanja u Senju, 1949-1950, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 53 (1950-1951), Split, 1952, 251-262.
- Slavenka ERCEGOVIĆ, Istraživanja u Gackom polju i rasprostranjenost starohrvatskih naušnica izvan Dalmatinske Hrvatske, *Starohrvatska prosvjeta*, III. ser., 7, Split, 1960, 243-252.
- Josip FRANČIŠKOVIĆ, Stolna crkva u Senju sa zvonikom iz godine 1000., *Bogoslovska smotra*, god. XV, Zagreb, 1927, 417-432.
- Josip FRANČIŠKOVIĆ, Gdje je bila opatija sv. Jurja, *Bogoslovska smotra*, god. XV, Zagreb, 1927, 489-492.
- Josip FRANČIŠKOVIĆ, Crkva sv. Franje u Senju, *Bogoslovska smotra*, god. XIX. br. 4, Zagreb, 1931, 411-423.
- Franjo Julije FRAS, *Topografija Karlovačke vojne krajine*, prijevod, Ličke župe, knj. 1, Gospić, 1988.
- Branimir GABRIČEVIĆ, Arheološki nalaz iz Gale, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 55, Split, 1953, 181-198.
- Ante GLAVIČIĆ, Kulturno povijesni vodič po Senju, *Senjski zbornik*, 1, Senj, 1965, 264-313.
- Ante GLAVIČIĆ, Izvještaj o značajnim arheološkim nalazima u tvrđavi Nehaj u Senju, maja 1964, *Senjski zbornik*, 1, Senj, 1965, 315-322.
- Ante GLAVIČIĆ, Arheološki nalazi iz Senja i okolice (I), Gradina Klačnica iznad Jablanca, *Senjski zbornik*, 2, Senj, 1966, 383-418.
- Ante GLAVIČIĆ, Arheološki nalazi iz Senja i okolice, *Senjski zbornik*, 9, Senj, 1981-1982, 73-77.
- Ante GLAVIČIĆ, Arheološki nalazi iz Senja i okolice VI., Velika i mala Gradina sv. Trojica, *Senjski zbornik*, 10-11, Senj, 1984, 7-28.

- Ante GLAVIČIĆ, Ostaci crkvice sv. Vida u Senju i Karlobagu, *Senjski zbornik*, 23, Senj, 1996, 41-58.
- Ante GLAVIČIĆ, Novi nalazi starohrvatskog pletera. Prilozi istraživanju sakralne arhitekture u Senju, *Senjski zbornik*, 29, Senj, 2002, 29-46.
- Miroslav GLAVIČIĆ, Željeznodobna i antička naselja podno Velebita, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, Razdio povijesnih znanosti, 31 (18), Zadar, 1992, 97-119.
- Miroslav GLAVIČIĆ, Prilozi proučavanju paleogeneze i urbanističkog razvoja Senije, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, Razdio povijesnih znanosti, 32 (19), Zadar, 1993, 79-103.
- Stipe GUNJAČA, Četvrta starohrvatska crkva u Biskupiji kod Knina i groblje oko nje, *Starohrvatska prosvjeta*, III. ser., 2, Split, 1952, 77.
- Stipe GUNJAČA - Dušan JELOVINA, *Starohrvatska baština*, Zagreb.
- Branimir GUŠIĆ, Prilog etnogenezi nekih starohrvatskih rodova, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 16-17, Zadar, 1969, 449-478.
- Branimir GUŠIĆ, Naseljavanje Like do Turaka, Znanstveni skup "Lika u prošlosti i sadašnjosti", HA u Karlovcu, *Zbornik*, 5, 1973, 13-63.
- Anđela HORVAT, Povodom prvog nalaza pletera u Lici, *Bulletin*, god. VII, br. 3, 1959, 161-168.
- Anđela HORVAT, O srednjovjekovnoj sakralnoj umjetnosti Like, *Izdanja HAD*, 1, Znanstveni skup "Arheološka problematika Like", Otočac 21.-23. 9. 1974, Zagreb, 1975, 127-140.
- Rudolf HORVAT, *Lika i Krbava*, Zagreb, 1941.
- Zorislav HORVAT, O utvrdama starog Otočca, *Grad Otočac*, 3, Otočac, 1997.
- Zorislav HORVAT, Srednjovjekovna sakralna arhitektura u Brinju i okolici, *Senjski zbornik*, 27, Senj, 2000, 97-146.
- Nikola JAKŠIĆ, Ulomci skulpture XI. stoljeća iz Osora, *Izdanja HAD*, 7, Znanstveni skup "Arheološka istraživanja na otocima Cresu i Lošinju", Zagreb, 1982, 187-191.
- Milan JAPUNČIĆ, Gradnja crkve u Smiljanu, *Vila Velebita*, Kalendar za 1943., 36-42.
- Radimir JURIC, Starigrad – Sveti Petar, 2001., *Obavijesti HAD*, br. 3, god. 33, Zagreb, 2001, 125-127.
- Radimir JURIC, Katedrala sv. Jakova u Krbavi (Udbini), *Obavijesti HAD*, br. 3, god. 33, Zagreb, 2001, 127-131.
- Radimir JURIC, Starigrad (Paklenica), Paklarić, *Obavijesti HAD*, br. 1, god. 34, Zagreb, 2002, 90-93.
- Ljubo KARAMAN, *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*, Zagreb, 1930.
- Ljubo KARAMAN, O bosanskim srednjovjekovnim stećcima, *Starohrvatska prosvjeta*, 3. ser., 3, Split, 1954, 171-182.
- Josip KLEMENC, Senj u prehistorijsko i rimsko doba, *Hrvatski kulturni spomenici*, Senj, Monografije, 1, JAZU, Zagreb, 1940, 1-10.
- Nada KLAIC, Lika u srednjem vijeku, *Izdanja HAD*, 1, Znanstveni skup "Arheološka problematika Like", Otočac 21.-23. 9. 1974, Zagreb, 1975, 119-124.

- Nada KLAIĆ, *Vinodol od antičkih vremena do knezova krčkih i Vinodolskog zakona*, Historijski arhiv Pazin – Historijski arhiv Rijeka, posebna izdanja, 9, Pazin – Rijeka, 1988.
- Nada KLAIĆ, *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*, Zagreb, 1990.
- Vjekoslav KLAIĆ, *Povijest Hrvata*, knj. I, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1972.
- Slavko KOVAČIĆ, *Splitska metropolija u dvanaestom stoljeću*, Zbornik radova *Krbavska biskupija u srednjem vijeku*, Rijeka-Zagreb, 1988, 11-40.
- Vladimir KRALJIĆ, *Sumarni prikaz današnjeg stanja i sadržaja biskupskog i kaptolskog arhiva u Senju*, *Vjesnik Historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, 16, Rijeka, 1971, 287-291.
- Ivan KUKULJEVIĆ-SAKCINSKI, *Nadpisi sredovječni i novovjeki na crkvah, javnih i privatnih sgradah i t. d. u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1891.
- Milan KRUHEK – Zorislav HORVAT, *Sakralna arhitektura Like i Krbave na području Krbavsko-modruške biskupije*, Zbornik radova *Krbavska biskupija u srednjem vijeku*, Rijeka - Zagreb, 1988, 187-235.
- Milan KRUHEK – Zorislav HORVAT, *Castrum Thersan et civitas Modrussa, Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 16, Zagreb, 1990, 89-131.
- Zvonimir KULUNDŽIĆ, *Glagoljska štamparija XV-XVI st., Kosinj, Senj-Rijeka, Senjski zbornik*, 2, Senj, 1966, 167-308.
- Ivan MAŽURAN, *Karlobag 1251.-2001.*, Monografija, Karlobag, 2001.
- Julijan MEDINI, *Neki aspekti razvoja antičkih religija na području Japoda*, *Izdanja HAD*, 1, Znanstveni skup "Arheološka problematika Like", Otočac 21.-23. 9. 1974, Split, 1975, 85-95.
- Lujo MARGETIĆ, *O Bašćanskoj ploči*, Krk, 1997.
- M. MARKOVIĆ, *O etnogenezi stanovništva Like*, *Zbornik za narodni život i običaje*, knjiga 53, Zagreb, 1995., 73-189.
- Darko NEKIĆ, *Senjska biskupija u srednjem vijeku*, *Senjski zbornik*, 24, Senj, 1997, 31-48.
- Grga NOVAK, *Prošlost Dalmacije*, I, Zagreb, 1944.
- Ivan OSTOJIĆ, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*, Split, 1964.
- Stjepan PAVIČIĆ, *Seobe i naselja u Lici*, *Zbornik za narodni život i običaje*, knj. 41, JAZU, Zagreb, 1962, 15-330.
- Stjepan PAVIČIĆ, *Bočac*, *Hrvatska enciklopedija*, B, 1942, 699-670.
- Stjepan PAVIČIĆ, *Senj u svojem naselnom i društvenom razvitku od 10. st. do turskog prodora*, *Senjski zbornik*, 3, Senj, 1967-1968, 324-373.
- Ivo PETRICIOLI, *Crkva sv. Jurja u Rovanjskoj*, *Starohrvatska prosvjeta*, 3. ser., 8-9, Split, 1963, 177-180.
- Željko RAPANIĆ, *Hrvatska u doba kneza Branimira*, *Izdanja HAD*, 16, Znanstveni skup "Arheološka istraživanja u Slavonskom Brodu i Brodskom Posavlju", Zagreb, 1993, 13-26.
- Petar RUNJE, *Tragom stare ličke povijesti*, Matica hrvatska, Ogulin, 2001.

- Josip RUKAVINA, Johan Weikhard Valvasor (prijevod), *Grad Otočac*, 4, Otočac, 1998, 45-50.
- Kate SIMONI, Neobjavljeni okovi i jezičci nakitnog stila Blatnica iz Arheološkog muzeja u Zagrebu, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. ser., 19, Zagreb, 1986, 217-228.
- Manojlo SLADOVIĆ, *Povesti biskupijah senjske i modruške ili krbavske*, Trst, 1856.
- Ranko STARAC, Rezultati prve faze arheoloških sondiranja na Trgu Cimiter u Senju, *Senjski zbornik*, 26, Senj, 1999, 71-85.
- Ivan ŠARIĆ, Kamene urne u Lici, *Izdanja HAD*, 1, Znanstveni skup "Arheološka problematika Like", Otočac 21.-23. 9. 1974, Split, 1975, 57-74.
- Ivan ŠARIĆ, Novi nalazi starohrvatskog oružja u Lici, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. ser., 6-7, Zagreb, 1972-1973, 229-234.
- Maja ŠMALCELJ, Kosinj-Mlakvena greda, *Arheologija i rat*, djelatnost Arheološkog zavoda Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 1999.
- Pavao TIJAN, Grad Senj u povijesti i kulturi hrvatskog naroda, *Hrvatski kulturni spomenici*, Senj, Monografije, 1, JAZU, Zagreb, 1940, 11-34.
- Ana TOMLJENIĆ, Smiljansko područje u srednjem vijeku, *Lička revija*, 1, 2001, 24-28.
- Željko TOMIČIĆ, Materijalni tragovi ranobizantskog vojnog graditeljstva u velebitskom Podgorju, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. ser., 23, Zagreb, 1990, 139-162.
- Zdenko VINSKI, Ponovno o karolinškim mačevima u Jugoslaviji, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. ser., 16-17, Zagreb, 1983-1984, 183-210.
- Andrej VUJNOVIĆ, Dva ulomka ranoromaničkog pletera iz Smiljana, *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, 32, Zagreb, 1983, br. 3, 14-15.
- Ante UGLEŠIĆ, *Ranokršćanska arhitektura na području današnje zadarske nadbiskupije*, Zadar, 2002.
- Marin ZANINOVIĆ, Antička naselja ispod Velebita, *Senjski zbornik*, 8, Senj, 1980, 187-196.
- Marin ZANINOVIĆ, Stanovništvo velebitskog Podgorja u antici, *Senjski zbornik*, 10-11, Senj, 1984, 29-40.
- Marijan ŽUGAJ, Samostani franjevac konventualaca u bosanskoj vikariji, *Croatica christiana periodica*, god. XIV, br. 25, Zagreb, 1990, 34-35.

EARLY CHRISTIAN AND EARLY MEDIEVAL HERITAGE OF LIKA, PODGORJE AND
THE TOWN OF SENJ

Summary

Based on his own research and observations taken through field work as well as using historical sources and scientific literature the author of this article elaborated all known early Christian and early medieval heritage in Lika, Podgorje and the town of Senj. This work is

divided into three parts. In the first part are given dates about churches and monasteries in the town of Senj and the nearby surroundings, sacred buildings and settlements in the Podgorje (from Sveti Juraj to Starigrad Paklenica). Here were also described in great detail all early Croatian localities in Gacka Valley, Lika and Krbava where on the overlooking places were medieval fortifications and castles of the famous Croatian noble families Gušić, Kurjaković, Tolimirović, Mogorović etc. Documenting existing records, the author concluded that the centres of Croatian culture and parochial hearts were built on pre-Romanic and Romanic churches of which only a few traces remain now or were totally destroyed. These locations are only known by word of mouth (i.e. the name "Crkvina" – big church) because necessary archaeological research has not been done. In the second part of the article the author turns his scientific attention to the findings of early Croatian material evidence. Describing the findings and localities, the author gives warns that most of the early Croatian cemeteries, which were built around churches, haven't been researched yet. In the third part of the article the author described the findings of parts of stone church furniture decorated by specific early Croatian wicker ornaments. In the town of Senj there were found three early Christian pieces. The part of a wicker ornament from the 11th century found in the Blue Villa is very important as well as the Senj Glagolitic tablet, which is actually a part of the altar partition possibly from the Church of St. George whose foundations were found during the restoration of the Nehaj tower. Further on is described a part of a wicker ornament with the motif of the number eight, which was apparently found in Karlobag and parts of a wicker ornament from the church of St. Peter in Starigrad Paklenica. In the Lika area wicker ornaments were found in Smiljan, Mogorić, Volarice and Pavlovac. The author has described and dated them to the period between the 9th and 11th centuries because of the analogy of style and artistic expression, which they have with other wicker ornaments found in ancient Croatian Dalmatia. The author found them exceptionally important because they show together with some other findings in the Lika area that Croatian art and culture were developed although not investigated yet.

The work of Professor Ante Galvičić has not been published but because of its scientific and documentary importance we published this archaeological and historical 'visitation' to be a part of cultural heritage of the town of Senj, Podgorje and Lika, to be a motivation, as the author said, to young scientists to continue where he and his colleagues stopped.

ALTCHRISTLICHES UND FRÜHMITTELALTERLICHES ERBE DER LIKA, DES VORBERGIRGES (PODGORJE) UND DER STADT SENJ

Zusammenfassung

Aufgrund eigener Forschungen und Beobachtungen auf dem Terrain, sowie aufgrund alter schriftlicher Quellen und wissenschaftlicher Literatur, analysiert der Autor das gesamte bekannte altchristliche frühmittelalterliche Erbe auf dem Gebiet der Lika, des Podgorje und der Stadt Senj. Der Autor teilt den Artikel in drei Teile. Im ersten Teil bringt er Daten über Kirchen und Klöster in der Stadt Senj und näherer Umgebung her, und beschreibt auch sakrale Objekte und Ansiedlungen im Podgorje (von Sveti Juraj bis Starigrad-Paklenica). Sehr ausführlich schildert er alte Räume (Lokalitäten) in der Gacka Dolina, Lika und Corbavia, wo im Laufe des Mittelalters auf dominanten Stellen die Burgen lagen – die Mittelpunkte der berühmten Stämme: Gušićs, Kurjakovićs, Tolimirovićs, Mogorovićs und anderer.

Der Autor dokumentiert den aktuellen Zustand und zieht Folgerung, dass in diesen Brennpunkten der kroatischen Kultur und Pfarren-Mittelpunkten frühromanische und romanische Kirchen errichtet wurden, die heute ganz verwüstet sind, oder, im besten Fall, nur in bescheidenen Resten zu sehen sind.

Im zweiten Teil dieses Artikels richtet der Autor seine wissenschaftliche Aufmerksamkeit an die Funden der altkroatischen materiellen Kultur. Er beschreibt die Funde und führt die Lokalitäten an wo sie gefunden waren. Dabei betont er, dass die Mehrheit der altkroatischen Friedhöfe neben den Kirchen bis heute nicht ausgeforscht sei.

Im dritten Teil beschreibt der Autor die gefundenen Bruchstücke des mit eigentümlichem altkroatischem Geflechtsornament gezierten kirchlichen Steinmöbels.

In der Stadt Senj wurden auch drei altchristliche Bruchstücke gefunden. Der Autor betont die Bedeutung des in der "Plava Vila" gefundenen Bruchstückes mit dem Geflechtsornament (Ende des. 11. Jahrhunderts) und der Senjer glagolitischen Tafel. Es handelt sich um die Bruchstücke des Pluteus der Altar-Scheidewand (wahrscheinlich aus der Kirche des hl. Juraj/George), deren Reste bei der Restaurierung der Festung Nehaj gefunden wurden. Danach beschreibt der Autor einen Bruchstück des Geflechtes in Form des Achters, der vielleicht in Karlobag gefunden wurde, und Bruchstücke des Geflechtes aus der Kirche des hl. Peter in Starigrad-Paklenica. Auf dem Lika-Gebiet wurden Bruchstücke des Geflechtes in Smiljan, Mogorić, Volarice und Pavlovac gefunden. Der Autor beschreibt sie und datiert auf den Zeitabschnitt von 9. bis 11. Jh. Wegen der stilistischen und künstlerischen Analogie mit den Funden des Geflechtes in Räumen des dalmatinischen Kroatiens hält er sie für sehr wichtig, da sie, neben anderen Funden, die Entwicklung der altkroatischen Kunst beweisen, die bis heute nicht genug ausgeforscht wurde. Er betont den Bedarf nach einer entsprechenden Untersuchung dieser Problematik.

Diese Arbeit des Prof. Ante Glavičić ist in der Handschrift geblieben, aber wir veröffentlichen diese archäologische Visitation eines Teiles des Kulturerbes der Stadt Senj, des Podgorje und der Lika als eine Anregung diese Untersuchungen dort fortzusetzen wo Ante Glavičić und seine Kollegen stehengeblieben sind.